

Per 393/1964

10005165, 1/2

POŠTIZ/UTRK 1963/1969

COBISS 3

i š k i ž n i č a r

1-2

l e t o II. — 1964
n o v a g o r i c a

g l a s i l o
g o r i š k e k n j i ž n i c e

P 393 / 2. 1964

D 5.165/1970

FRANÇO MARUŠIČ

Ob vzroju v drugo leto izdavanja revije "Goriški knjižničar" posvečamo prvo številko "Goriški knjižničar", v kateri je priložen letni poročilo delovne skupine za knjižničarstvo in njegov razvoj v letu 1964.

V svojem delu je bil marušič vedno zelo uspešen. Njegova delovna skupina je bila zelo uspešna in je v letu 1964 objavila dve številki "Goriški knjižničar". V svojem delu je bil marušič vedno zelo uspešen. Njegova delovna skupina je bila zelo uspešna in je v letu 1964 objavila dve številki "Goriški knjižničar".

Marušič je bil vedno zelo uspešen. Njegova delovna skupina je bila zelo uspešna in je v letu 1964 objavila dve številki "Goriški knjižničar". V svojem delu je bil marušič vedno zelo uspešen. Njegova delovna skupina je bila zelo uspešna in je v letu 1964 objavila dve številki "Goriški knjižničar".

Marušič je bil vedno zelo uspešen. Njegova delovna skupina je bila zelo uspešna in je v letu 1964 objavila dve številki "Goriški knjižničar". V svojem delu je bil marušič vedno zelo uspešen. Njegova delovna skupina je bila zelo uspešna in je v letu 1964 objavila dve številki "Goriški knjižničar".

R. A.

Ob vstopu v drugo leto izdavanja glasila »Goriški knjižničar« posvečamo prvo številko Andreju Gabrščku, možu, ki je petdeset let neumorno delal kot publicist, ideolog in idejni voditelj slovenskih liberalcev na Goriškem.

V svojem delu je bil neugnan, boril se je za pravice Slovencev in žigosal kot publicist vse one, ki so ribarili v kalnem. Trgovski duh, ki ga je podedoval po svojem očetu, ga je vodil po svetu, potoval je po slovanskih državah, kjerkoli je bil, povsod je bil velik gojitelj slovanske ideje in slovanskega bratstva med Slovenci.

Slovenci na Goriškem smo mu veliki dolžniki, saj se je Gabršček boril z vsemi silami za našo narodnostno, politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitvev. Njegovo življenje in delo na Goriškem od leta 1889 do 1915 je bila ena sama borba, bil je mož akcij, ki so bile pogoste, ostre in težke zaradi nedosledne politike Avstrijcev na Primorskem. Boril se je za enakopravnost Slovencev in slovanskega jezika ter za druge ugodnosti, katere so takrat Italijani pod Avstrijo že uživali. Da ne bi bil oviran v izdajanju svojih razprav, je Gabršček ustanovil svoje lastno tiskarsko podjetje, v katerem je tiskal in bil istočasno tudi založnik časopisa »S o č a«. Nešteto njegovih prevodov in ostalega tiska, ki je izšel iz njegove tiskarne, nam kaže njegovo podjetnost in smisel za publicistiko.

Na vse to, kar nam je Gabršček dal, smo Goriški Slovenci lahko ponosni. Ob stoletnici njegovega rojstva, ki jo praznujemo 26. novembra 1964, se mu za njegovo dolgoletno delo in borbo za enakopravnost Slovencev zahvaljuje Goriška knjižnica s tem skromnim prispevkom, v katerem želimo prikazati našemu ljudstvu pomen in delo Andreja Gabrščka med Goriškimi Slovenci.

R. A.

Natancen prikaže Gabrščekovega življenja in moralno razočanost
širok obseg vsebine, kar je upravljal v svojem najpovednejšem
političnem delovanju kot publicist, članek in voditelj slovenskih
liberalcev na Goriškem ob koncu prejšnjega in v začetku našega
stoletja, strojen urednik, menda najboljši med Slovenci, je napi-
sal dr. Henrik Tuma, založnik in knjigarstvo Četeta usmeritev naj
bi podala pregled njegovega vseživljenjskega dela na Goriškem in
povsod, karver ga je v kasnejših letih zapustil življenjska pot Osta-

BRANKO MARUŠIČ

18. avgusta 1884 v Kobaridu, vrnitve tistega
področja ki je bilo slovenski goriški politiki in kulturi udelež
znamenitih in zanimivih osebnosti. Drugi je bil rojen kraj od-
vetnika dr. Josipa Torkija, ki je na začetku svoje politične poti
stival pod krinko liberalizma svoje mladostnike in v politično
strav. Na Vrtem sta bila rojena petletni sinovi in politik dr. Anton
Gregorič, obo družovskega člana. Zgodovinar in arhivski Simon
Rutar je bil iz vrste Krn. Kobarid je bil rojstni kraj poslanika

ANDREJ GABRŠČEK

OB STOLETNICI ROJSTVA

»On sam je bil prava vihra! Vihra, ki je
vihrala pred nami, da smo kakor v besu
naskokovali, rušili trdnjave, cele mestne
četrti nasprotnikom trgali iz rok.
Toda nasprotnikom, ki so bili res na-
sprotniki!«

(Ivo Sorli, *Moj roman, Ljubljana 1940,*
str. 147).

Gabrščekovo življenje
trajal v javnem delovanju
v prvem obdobju po
prvem občinskih vlogah
najvidnejše in najbolj poznanih
društvenih politikov na Goriškem,
pomembni drugi obdobje
aktivnega delovanja in pričetku
z nastopom prve svetovne vojne.
Gabršček se družinski z Goriškem,
svet dolgih let na Dunaju,
zdelna leta življenja pa v Ljubljani,
kjer tudi od leta 23. junija 1918
Čeprav je bil delavski njegovih
akcij za doslej skrivni cilj
— afirmacije Slovencev na Goriškem —
teritorialno razširitev, je
njegova uspešnost postala mnogo
tudi na Slovenskem, pomembni
je bil tudi v nastopu slovenskega
sveta kot novinar in pisar
družinskih političnih članov in
kot član nekaterih strank.

Natančen prikaz Gabrščkovega življenja bi moral razčleniti širok obseg tistega, kar je opravil v svojem nad petdesetletnem političnem delovanju kot publicist, ideolog in voditelj slovenskih liberalcev na Goriškem ob koncu prejšnjega in v začetku našega stoletja, »rojen žurnalist, menda najboljši med Slovenci«, je zapisal dr. Henrik Tuma, založnik in knjigarar. Četrta usmeritev naj bi podala pregled njegovega vsestranskega dela na Goriškem in povsod, kamor ga je v kasnejših letih zanesla življenska pot. Ostanimo pri skromnem zapisu njegovega dela, življenja in dobe.

Rojen je bil 26. novembra 1864 v Kobaridu, središču tistega področja, ki je dalo slovenski goriški politiki in kulturi nekaj znamenitih in zanimivih osebnosti. Breginj je bil rojstni kraj odvetnika dr. Josipa Tonklija, ki je na začetku svoje politične poti skrival pod krinko liberalizma svojo nazadnjaško in egoistično nrav. Na Vrsnem sta bila rojena pesnik Simon in politik dr. Anton Gregorčič, oba duhovskega stanu. Zgodovinar in arheolog Simon Rutar je bil iz vasice Krn. Kobarid je bil rojstni kraj pesnika Josipa Pagliaruzzija - Krilana, sina deželnega poslanca in kobariškega župana Izidorja ter skladatelja Andreja Volariča. Če temu dodamo, da je v Kobaridu v šestdesetih letih nekaj časa kaplanoval narodnobuditeljski Andrej Žnidarčič in da je kasneje učiteljevala Dragoila Milekova, potem bo dovolj, da spoznamo razmere kraja, kjer je Gabršček zelo zgodaj spoznal svojo bodočo življensko usmeritev. Kobarid je takrat slovel po svojem živahnem narodnobuditeljskem življenju in Gabršček se je kot deček »strašno zanimal za vse take pojave«. Kot najmlajši se je pridružil vrsti imenovanih znamenitih »Podkrncev«. Ne bomo naštevali podrobnih biografskih podatkov, ker nam o tem spregovorita v naslednjem priobčena Gabrščkova doneska, obširneje pa njegovo obsežno memoarsko delo »Goriški Slovenci. Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice«.

Gabrščkovo življenje moramo spričo dela in mesta, ki ga je imel v javnem delovanju, razdeliti na dve obdobji. Medtem ko v prvem obdobju po dokaj vehementnem prvem nastopu v javnosti odigrava vlogo enega najvidnejših in najbolj poznanih slovenskih politikov na Goriškem, pomeni drugo obdobje umik iz aktivnega delovanja in pričjenja z nastopom prve svetovne vojne. Gabršček se umakne z Goriškega, živi dolga leta na Dunaju, zadnja leta življenja pa v Ljubljani, kjer tudi umre 23. junija 1938. Čeprav je imel delokrog njegovih akcij za dosego skupnega cilja — afirmacije Slovencev na Goriškem — teritorialno omejitev, je njegova osebnost pomenila mnogo tudi na Slovenskem, poznan je bil tudi v ostalem slovanskem svetu kot novinar in pisec značilnih političnih člankov in kot član nekaterih osrednjih slovan-

skih društev. Življenje na Dunaju, politično-teritorialne spremembe po prvi svetovni vojni, zlasti pa starost, so ga odtegnili tisti zanj značilni agilnosti. Kljub temu je želel biti koristen član družbe, oprijel se je novinarstva, zadnja leta svojega življenja pa je želel s pisanjem spominov in zgodovinskih del dostojno skleniti svoje zanimivo in bogato življenje.

Rodil se je v družini trgovcev, oče in mati sta se ukvarjala s trgovino in prekupčevanjem in lahko trdimo, da je Gabršček podedeloval dokaj trgovskega duha. Namenili so mu poklic učitelja in po končanem učiteljišču je nekaj let učiteljeval. Kmalu je opustil službo in 1889 je rade volje sprejel pismeno ponudbo ožjega rojaka dr. Antona Gregorčiča ter postal urednik slogaške »Soče«. S tem je dokončno šel na pot, ki jo je že kot dijak in kasneje kot učitelj pokazal s pisanjem različnih dopisov za takratno napredno orientirano slovensko časopisje. Leto 1889 ni samo mejnik v Gabrščkovem življenju. Tega leta se je izvršil tudi raskroj v slogaških vrstah Slovencev na Goriškem. Zahrbtni dr. Tonkli je prepustil »Sočo« dr. Antonu Mahničju, semeniškemu profesorju in ideologu slovenskega klerikalizma, kar je pomenilo razcep z zmernim dr. Gregorčičem. »To je bil Kraševce v pravem pomenu besede«, je kasneje o Mahničju pisal Gabršček, »Poleg povestne trdoglavosti in njene tovarišice — neupogljive brezobzirnosti je bilo pri njem tudi veliko nezavestne nečimrnosti v ambicioznosti in samoljubju. Zato je bilo tudi med njim in dr. Antonom (Gregorčičem! op. M. B.) izza šolskih let napeto razmerje.« (Rkp. od. NUK v Ljubljani, Ms 619). Dr. Gregorčič in Gabršček sta šla svojo pot in kmalu pričela izdajati »Novo Sočo«. V slogi, ki je v taboru goriških Slovencev trajala od 1875 dalje, je bil to že drugi pretres. Gabršček je kot 25-letnik pogumno splaval v politično dogajanje, ki se je kazalo v borbi na dveh bojiščih. Boj je potekal na eni strani za narodnostno, politično, gospodarsko in kulturno emancipacijo Slovencev na Goriškem, na drugi pa za poglobitev in razčiščevanje v političnih vrstah Slovencev. Strankarski boj se je iskril zaradi ideoloških programskih naziranj, kot tudi zaradi prestižnih hotenj vodilnih osebnosti. »Ves program slovenske stranke, dr. Gregorčiča in Gabrščka, je bil boj za osvoboditev slovenskega življa od italijanske premoči, v prvi vrsti boj za slovenske šole v Gorici,« je kasneje zapisal dr. Tuma (Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 213). Društvo »Sloga«, ki je kljub omenjenemu razcepu še dalje obstajalo, in njegovo glasilo »Soča«, ki je potem, ko se je dr. Mahnič odpovedal njenemu uredovanju, znova prišlo v roke Gregorčič-Gabrščkovega kroga, ni imelo lastnega ideološkega programa. »Šlo je le za osvoboditev slovenskega plemena od laške nadvlade, kulturne in gospodarske.« (Tuma,

nav. delo, str. 223). To je bil najvažnejši koncept slovenske politike na Goriškem, ki je ostal lasten Gabrščku tudi še potem, ko je prekinil 1899 z dr. Gregorčičem in ko je stal dolga leta med voditelji liberalne narodno-napredne stranke, ustanovljene leta 1900. Pripomnimo, da je imel znameniti dr. Karel Lavrič jasno ideološko zasnovo svojega političnega dela, grajeno na idejah teoretikov liberalizma in na taktiki irskih nacionalistov. Gabršček, nekaj let kasneje prav tako eden od eksponentov liberalizma na Goriškem, je bil daleč od tega. Lastnih političnih idej ni zastopal, ker jih ni imel. Nekako spontano so se javljali pri njemu spodbude in neznani idejni premiki. Sam se je bolj iz notranjih, subjektivnih, le narodnih vzgibov vživel v politično vodstvo, ne da bi zadostno poznal in študiral objektivni položaj in preveč samozavestna je njegova pripomba, da bi slovenska politika najbrž ubirala druga pota, ko bi 1889 leta sprejel ponudbo, da prevzame uredništvo »Slovenskega naroda«. Tako pa je ostal na Goriškem in »vsa daljnja usoda našega narodnega dela na Goriškem je bila v mojih rokah.« (Goriški Slovenci, I., Ljubljana 1932, str. 318). Dodajmo, primanjkovala mu je idejna jasnost in razgledanost, saj je v njemu prevladovala sila zunanje agilnosti. Bil ni mož idej, pač pa mož akcije. Poleg sebe bi moral imeti ideologa, ki ga ni bilo. V začetku je bil le dr. Gregorčič. Pozneje dr. Tuma, ali Gabršček se prav s socialno in delavsko problematiko ni ukvarjal. Vsekakor je dobo svojega življenja na Goriškem (1889—1915) napolnil s svojo aktivno prisotnostjo, pri tem pa je poleg lastnih akcijskih dispozicij za korist skupnosti vodil precej osebno politiko, pri kateri je poskrbel tudi za utrditev lastnih materialnih osnov. Lep primer slovenskega liberalnega podjetnega politika.

Goriška je upravno že od leta 1816 spadala v tako imenovano »Avstrijsko Primorje«, sestoječe se iz treh okrožij, ki so po letu 1860 postala dežele s svojimi deželnimi zbori in avtonomijo: Trst, Istra in Goriško-Gradiščanska. Taka upravna razdelitev je ostala do razpada monarhije. Goriško-Gradiščanska, ki je nosila še vzdevek »poknežena grofija«, je tvorila v etničnih in v manjši meri tudi gospodarskih pogledih dva različna sestavna dela. Goriško so z izjemo narodnostno mešane Gorice v pretežni meri naseljevali Slovenci, tudi gospodarsko se je razlikovala od italijanske oziroma furlanske Gradiščanske, izrazito poljedelskega področja. V obravnavanem obdobju ne moremo govoriti o kaki posebno razviti industriji; samo manjši kraji so imeli nekatere industrijske naprave. Po, od vseh avstrijskih statistik najbolj merodajnem štetju iz 1910. leta, je imela dežela v celoti 260.749 prebivalcev, od tega 154.741 Slovencev (Hrvatov in Srbov) in 90.146 Italijanov. V Gorici je prebivalo 30.995 prebivalcev, od tega 14.812

Italijanov, 10.868 Slovencev (Hrvatov in Srbov), 3.611 ostalih in 1.704 tujih državljanov. Narodnostna meja je bila z izjemo Gorice, očitna. V Gorici je bila mestna uprava ves čas v italijanskih rokah, kasneje so k temu veliko pripomogli Nemci, katerih število tudi ni bilo majhno. Podeželje je bilo agrarno, kmet je doživljal težke krize in živel v odvisnosti od oderuhov. Rast nacionalne zavesti Slovencev se kaže v nadaljnem razvoju tudi v gospodarstvu, ko se z ustanavljanjem zadrug in podobnih organizacij pričinja boj za osvoboditev od oderuhov, ki so bili večinoma Italijani.

V času, ko Gabršček nastopi, se kažejo komaj prvi uspehi, ki so jih Slovenci dosegli na tem in onem področju. V Gorici še deluje nekaj slovenskih kulturnih in gospodarskih organizacij, pojavili so se tudi prvi zametki slovenskega šolstva, slovenski tisk je skromen in poleg »Soče« izhajata še »Gospodarski list« ter cerkveni mesečnik »Cvetje z vrtov Sv. Frančiška« (vrednost te publikacije je v prispevkih Stanka Škrabca, ki so jih prinašale platnice), od časa do časa pa tudi kakšna samostojna knjižna izdaja. Slovenci so v svojem delu dežele dobili takrat v svoje roke že vso občinsko upravo, vse javno življenje pa je osredotočeno predvsem na Gorico, ki naj bi z uvedbo slovenskih političnih, kulturnih predvsem pa gospodarskih zavodov postala tudi center Slovencev, obenem pa naj bi te ustanove vodile k polni emancipaciji Slovencev na podeželju in v mestu, ki zaradi svojega položaja otoka na slovenskem ozemlju ne bi zadržalo dolgo navala Slovencev. Tu pa so naleteli na odpor liberalnih Italijanov, ki branijo v srednjem veku utrjeno italijansko Gorico. V takih dokaj skromnih razmerah je Gabršček brez vsakega oklevanja in s pravilnim poznavanjem poti, po kateri morajo Slovenci nekaj doseči, pričel in bogati sadovi opravljenega dela (vojna in njene politične posledice so ga v veliki meri materialno in psihološko uničile) nosijo v znatni meri Gabrščkov osebni pečat.

Po razcepu z Gregorčičem, ki ga je k temu prisilil novi goriški nadškof in kardinal Missia, pričinja Gabršček skupaj z dr. Tumo, ki je po preselitvi iz Tolmina živel že nekaj časa v Gorici in se je vsestransko udeleževal, postavljati temelje narodno-napredni stranki. Politično so goriški Slovenci organizirani prvenstveno okoli dveh grupacij, liberalcev in katoličanov oziroma klerikalcev. Vendar slednja grupacija ni enotna, dr. Gregorčič ubira s svojim listom »Gorica« (1899—1914) svoja pota. »Primorski list« (1893—1914), ki ga je ustanovi dr. Mahnič zbira okoli sebe prave klerikalce in z njim Gregorčič nikoli ne najde pravega stika. Omeniti je še skupino okoli »Novega časa« (1910—1915), ki jo tvorijo takoimenovani krščansko-socialni »novostrujarji«. Pri obeh gru-

pacijah ne moremo govoriti o kakem naprednem socialnem in gospodarskem programu, vodili pa sta skupen boj proti italijanski hegemoniji. Sicer so skušali »naprednjaki« pod vplivom dr. Tume v svojih programskih izjavah dati prizvok poznavanja problemov delavskega stanu. Kasneje so bile to medle izjave propagandnega značaja, zlasti, ker si je pričela pridobivati določene pozicije tudi socialdemokratska stranka, predvsem po letu 1908, ko je v njene vrste stopil nekdanji »naprednjak« dr. Henrik Tuma. Poleg navedenih skupin se je 1907 pojavilo gibanje agrarcev, ki je živelo v nekakem laviranju med obema najmočnejšima skupinama. Za razliko od Kranjske sta bili stranki klerikalcev in liberalcev v dokajšnjem številčnem ravnovesju, kar se je odražalo tudi v številu poslanskih mest v deželnem zboru.

Goriški Slovenci kažejo mnogo večjo žilavost in nacionalno zavest kot na primer Slovenci na Kranjskem, bolj so razvite napredne skupine in celo konzervativni krogi ubirajo zmernejša pota. Gabrščkova doba na Goriškem je prežeta z narodnostnimi boji, ki so bili pogosti, silno ostri in težki zaradi omahujoče, nedosledne in taktizirajoče avstrijske politike v primorskih deželah. Ta politika je gradila na izkoriščanju ene kot druge narodnosti. Boji so krepili narodno zavest. Slovenci so se borili za enakopravnost slovenskega jezika in druge narodnostne ugodnosti, ki so jih Italijani v polni meri uživali. Tudi Italijani so bili politično neneotni in na Goriškem moremo pri njih ločiti v glavnem dve skupini: liberalce, ki niso skrivali iredentističnega značaja, in konservativce, ki so bili avstrijakanti. Slednji so bili predvsem podeželski Furlani, ki so pod vodstvom Luigija Faiduttija, kasnejšega deželnega glavarja, bore, da ustanove v Gorici svoj center, proti italijanskim liberalcem. Ta boj je verjetno podlaga kasnejšega sodelovanja Gabrščkovega kroga s Faiduttijem v goriškem deželnem zboru proti nenavadni zvezi dr. Gregorčič — italijanski liberalci. Gabršček je o položaju in pomenu goriških Slovencev kasneje zapisal dokaj pravilno, vendar neprecizno: »Zgodovina našega naroda tam doli se loči od zgodovine ostalih Slovencev. Dočim so bili ostali Slovenci po usodi slovenskih Korotancev od kralja Sama dalje mnogo odvisni od nemške mentalitete, šeg in navad in pod stalnim vplivom germanstva, smo bili Slovenci ob Soči in Adriji ločeni od njih. Navezani smo bili na nižino, na jako živahno zgodovino Ogleja in Benetk, tudi Trsta, na tisto zgodovino, ki se je razvijala okrog Jadranskega morja, torej z jasnim pogledom v široki svet. Zato tudi mišljenje našega ljudstva, njegova notranja duševna vrednost, vse je bilo neizmerno daleč od usodopolnih vplivov germanstva na ostale Slovence.« (»Istra«, št. 46, 23 novembra 1934, str. 4—5).

Preden je postal eden od liberalnih voditeljev, je Gabršček najprej kot žurnalist krepko podpiral dr. Gregorčičeva prizadevanja, ki so svoj najbolj pozitiven odraz dobila na področju šolstva (Mali dom, Solski dom, Gregorčičev dom), s krono prizadevanj — ustanovitvijo slovenske gimnazije v Gorici 1913. leta. Sam se je tudi loteval boja za gospodarsko emancipacijo in eden od takih uspehov je bila ustanovitev lastnega tiskarskega in založniškega podjetja, v okviru katerega je izdajal in tiskal »Sočo« od 1893. dalje. Istega leta je pričel kot prilogo k »Soči« izdajati »Primorca«, ki je od naslednjega leta dalje izhajal samostojno. Med periodiko, ki jo je tiskala in ji bila založnik njegova tiskarna, je omeniti v slovenskem duhu nemško pisani »Adriatische Post« (1899), »Knajpovec« (1904—1906, »časnik za negovanje zdravja po Kneippovem sistemu«), dvomesečnik za znanost in kulturo »Veda« (1911—1915). Istočasno je dobil tudi koncesijo za tiskanje knjig v lastni založbi, kasneje pa tudi za tiske drugih založnikov (tiskal je na primer socialistične »Naše zapiske«). Pri tem izdajateljskem delu si je pridobil zaradi cenениh in pestrih knjižnih izdaj iz različnih slovenskih in svetovnih literatur velike zasluge. Klerikalni »Slovenec« je ob njegovi smrti zapisal, da je dosegel na polju založništva najbolj trajen uspeh (»Slovenec«, 25. julija 1938, št. 143, str. 4). Natisnil je vrsto prevodov in originalnih del v zbirkah »Slovanska knjižnica«, »Salonska knjižnica«, »Svetovna knjižnica«, »Knjižnica za mladino«, »Talijska«, »Venec slovanskih povesti«. V njegovi založbi je izšla še vrsta različnega tiska. Pri vsem tem delu je Gabršček pokazal veliko podjetnost in smisla za trgovsko manipulacijo, prav tako pa tudi prizadevanja za ažuriranje slovenskega knjižnega trga in Gorica je po obilici prevodov književnih del gotovo prednjačila pred Ljubljano.

Gabrščka se sodobniki spominjajo kot nepopoljšljivega optimista v še tako kilavih situacijah. Kasneje je o sebi govoril: »Dogodki, ki so me tu pa tam prehiteli, so me samo vzpodbujali v vztrajnejšemu in opreznjšemu delu, nikoli pa me niso spravili iz ravnotežja. V Gorici so trdili, da sem optimist. Bil sem do gotove meje, vendar sem vselej, kar sem hotel kaj izvesti, zagrabil z vso močjo in nisem odnehal, dokler nisem izvedel in dosegel, kar sem imel v načrtu.« (»Istra«, št. 46, 23. novembra 1934, str. 4—5). V boj ga je gnala želja po afirmaciji slovenstva in v nemajhni meri želja po uveljavitvi lastne osebnosti.

Tu tiče korenine spora z dr. Tumo. Imela sta oba preveč enake in velike ambicije ter različno politično obzorje, da bi lahko združeno in v trajni harmoniji vlekla voz narodno-napredne stranke. Razšla sta se in Gabršček je odslej vodil stranko sam vse do prihoda mlajše generacije. Ta je prevzela od Gabrščka

»Sočo« in »Primorca«, bilo je leta 1912 in Gabrščkova zvezda je pričela pod vplivom svežih sil ugašati. Mlajši so bili politično bolj razgledani, mnogi so študirali v Pragi in tam je nanje močno vplival profesor Masaryk, kasnejši predsednik češkoslovaške republike. Razdor z dr. Tuma je povzročil prav tako kot ostali spori v političnih vrhovih osebno gonjo, ki jo je kasneje Gabršček v pismu prof. Josipu Ivančiču obsojal: bil je mnenja, da bi objava političnih pamfletov pesnika Gregorčiča vrgla slabo luč na pesnika in na tisto dobo našega boja, ki je bila po vsebini in posledicah sicer dobra, a po obliki prav nevredna nas vseh, ki smo bili tedaj v ospredju našega naprednega dela na Goriškem. Upam, da me razumete in mi teh odkritih besed ne bodete šteli v zlo. (Rkp. od. NUK v Ljubljani, Ms 619, pismo datirano 3. novembra 1926). Osebni boji pa so bili manj ostri kot v Ljubljani, narodno-obrambne dolžnosti so vezale stranke in osebe. V gonji, ki jo je vodil Gabršček do svojih nasprotnikov brezobzirno, pa je skušal včasih miru na ljubo popuščati. Pisatelju Franu Govekarju, ki je za njegovo založbo pripravil povest »O te ženske!«, je v pismu ocenjujoč povest menil tudi naslednje: »Le kaplana bi si želel malce drugačnega, da nam ne bodo preveč očitali — saj veste, kako je s temi ljudmi! Najbolje ne se ž njimi lasati — no imamo drugod dovolj križa ž njimi«. (Rkp. od. NUK v Ljubljani, Ms 1011 NUK IV., št. 4). Bilo pa je napisano v času sodelovanja z Gregorčičem leta 1896.

Tuma je 1907 v nekem privatnem pismu ostro definiral Gabrščkovo stranko kot izkoriščevalsko, »ki dela sicer navidezno za javen narodov blagor, faktično pa porabi vse ustvarjene ekonomske pridobitve v lastni hasek... kar jo je privedlo do roba propada.« (Tuma, nav. delo, str 423). S tem je Tuma pokazal na razne negativne pojave včasih brezglavega lova za pozicijami in gospodarskimi koristmi, pri čemer so lepo zasnovani načrti in njih solidna izpeljava zaradi koristolovstva naleteli na neuspeh. Gabrščkova stranka je bila zbirališče sredstev slojev (učitelji, uradniki, gostilničarji, trgovci, inteligenti in polinteligenti), glavno oporo je iskala v podeželski inteligenci in parola, »da je narodna, ljudska in svobodomiselna«, ji je služila le kot mamilo ter jo je svojevoljno sebi v prid v različnih prilikah menjala. Kljub temu pa ji nikakor ni odrekati pozitivnih uspehov, ki bila hko bili mnogo večji, ko ne bi izgubljala svojih moči v boju proti nasprotnikom v taboru Slovencev. Tudi to je bil eden od vzrokov, da so se leta 1912 pojavili glasovi po pomladitvi vodstva »naprednjakov«. Ost je bila uperjena na Gabrščkovo preveč osebno politično akcijo in »jaz sem po tolikih letih stopil malo v ozadje, proč od strankarskih puščic« (Goriški Slovenec, II., Ljubljana 1934, str. 408).

Andrej Gabršček je bil tudi eden od velikih gojiteljev slovanske ideje in slovanskega bratstva med Slovenci. Že mlad je objavljaval v češkem in ruskem tisku, zlasti se je povezal s Čehi, češka vlada ga je zato 1935 odlikovala z redom Belega leva III. stopnje za njegovo pedesetletnico delovanja na jugoslovansko-češkoslovaškem zbližanju. Slovanski ideji je ostal zvest do konca svojega življenja. Kot novinar je na Dunaju v slovenskem tisku objavljaval vrsto člankov o Sovjetski zvezi in kljub njenemu družbenemu ustroju, ki Gabrščku ni bil ljub, je pisal z neprikritimi simpatijami in občudovanjem in vero v poslanstvo te velike slovanske države, dasiravno za socialne probleme, da ne govorimo o revoluciji proletarijata, ni imel ušes. Jugoslavija bo »nosila še težke posledice sedanjega bevskanja proti Sovjetom... Sem star, zagrizen Vseslovan in — veseli me tudi ta danes nepremagljiva sila Rusije.« (Narodni dnevnik, 8. in 22. junija 1925). Ali pa: »Socialna revolucija je torej ustvarila svobodnega ruskega kmeta, ki tvori glavni in najbolj zdravi del — ruskega naroda, sposobnega za vsak napredek ali sposobnega tudi za ono veliko politiško misijo, ki smo jo že dolgo pripisovali velikemu, mogočnemu ruskemu narodu.« (»Narodni dnevnik«, 3. aprila 1924).

Poleg izlaganja panslovanske ideje je Gabršček obravnaval jugoslovansko vprašanje. Pri tem je bila »Soča« jugoslovansko usmerjena in neki dopisnik je v srbohrvaščini med drugim napisal tudi naslednje: »ne tražite spasenja u ujedinjenju hrvatstva, srbstva i bugarstva: več u ujedinjenju jugoslovenstva!... Ti pak Srbija, kraljica na slovenskom jugu: Napred! sa zastavom, jer već ori glas iz mračnih teutonskih šuma: Hanibal ante portas!« (»Soča«, 16. avgusta 1902; Goriški Slovenci, II., str. 96—97).

Doslej smo spoznali, da je Gabršček v boju za uveljavitev Slovencev zašel v ostre boje z Italijani. Odnosi sicer niso bili vedno zaostreni in v deželnem zboru (nekaj časa je bil tudi Gabršček deželni poslanec) je Gabrščkova skupina sodelovala z italijanskimi klerikalci v boju proti dr. Gregorčiču, ki se je vezal na italijanske liberalce. Te čudne povezave so bile podobne onim v Ljubljani. Začetek vojne pa je njegov odnos temeljito izpremenil. Po novem letu 1915 je po vrnitvi iz preiskovalnega zapora ponovno prevzel »Sočo« in ta je priobčila članek »Sporazum med Slovenci in Hrvati«. Gabršček je nezaupljivo gledal na bodočnost Goriške, ker je bilo računati, da jo bo Italija zasedla, pa naj ostane nevtralna ali naj stopi na stran antantnih sil. Goriške Italijane pa je zanimala usoda Goriške, ker bi jo lahko zasedla tudi Jugoslavija, zato so iskali stike z Gabrščkom. Gabršček je pričel tipati in iskati novih pobud.

Dogovoril se je za sporazum in v omenjenem članku se je Gabršček zavzemal za tak sporazum, ki naj »zagotovi mir in prijaznost za vse slučaje. Slovenski in italijanski del dežele sta povsem zaokrožena, potrebujemo le varnost manjšin v nekaterih krajih, a teh je malo.« (Goriški Slovenec, II., str. 487—490). Sila je privedla nekdanje hude nasprotnike k sporazumevanju, toda ostalo je le pri tem. Italijanski liberalci, iredentisti, dasiravno goriški niso bili najhujši sovražniki Avstrije in Slovencev, so šli mimo in preko Slovencev, zlasti še, ko so razmere v vojni govori- le v prid Italiji. Pričetek vojne z Italijo je prekinil vsako politično delovanje na Goriškem (Goriška je postala bojišče, ljudstvo je odšlo v begunstvo), sploh pa je to zaradi novega položaja, ki ga je prinesla vojna, v veliki meri izgubilo svoj nekdanji pomen.

O svojem življenju na Dunaju nam Gabršček sam spregovori v enem od dveh kasneje navedenih tekstov. Baval se je z novinarstvom in drugimi zadevami politično manj pomembnimi. Za slovensko časopisje je pisal pestre članke, poleg tega je na Dunaju pripravljajl gradivo za svoje delo »Goriški Slovenci«. S tem se končuje doba njegovega političnega javnega dela.

Se tuj državljani je hotel doseči čast jugoslovanskega senatorja, naklonjena pa mu je bila častna pokojnina. Na njeno dokončno odobritev je moral dolgo čakati. Zanimivo, da se je v začetku dvajsetih let bližal skupini slovenskih radikalov in v glasilu stranke »Jutranje novosti« pozival Primorce, naj pristopijo k narodno-radikalni stranki, svaril jih je pred »Orjuno« in Pribičevičevo demokratsko stranko.

V kasnejših letih se je nagibal k skupinam nacionalistov in njih glasilo »Pohod« je pisalo, da se je Gabršček vedno boril za ideale Narodne odbrane. (Pohod, št. 49 8. decembra 1934). Po prihodu v Ljubljano je deloval v raznih emigrantskih društvih in iz tega časa je zanimiva njegova izjava, ki jo je prineslo glasilo emigrantov »Istra«: »Naša naloga med rodnimi brati je edino ta, da vzbujamo v njih zaupanje in vero v našo končno zmago. Organizirajmo in pomagajmo povsod tam, kjer se deluje za tak preobrat v srednjeevropski politiki, ki mora v končnih posledicah prinesiti našemu narodu osvobojenje («Istra«, št. 46, 23. novembra 1934, str. 4—5). Potem ko je napisal obširno nad 1200 strani obsegajoče delo »Goriški Slovenci«, v katerem je skušal po svoje podati obračun svojega dela, se je lotil pisanja podobnega zgodovinskega pregleda Trsta in Istre. Če verjamemo njegovi korespondenci, so ga takrat vznemirjale denarne težave, že leta 1933 obljubljen pokojnino je prejel končno šele leta 1937. Da bi si opomogel je leta 1936 zaprosil najbrže notranjega ministra dr. Antona Korošca osebno, da bi mu izposloval zastopstvo razdelje-

vanja sadja na dunajskih trgih; lahko pa bi bil tudi nekak zaupni informator o dunajskih zadevah ali pa nekak manjšinski referent. Bil je star že 72 let in pred sabo je imel le še dve leti življenja. Do konca svojega življenja je bil vsestransko delaven, srčna kap, ki ga je zadela in povzročila smrt, ga je iztrgala delu. Veliko njegovih načrtov je ostalo neuresničenih.

Kot vsaka osebnost, ki se javno udejstvuje, nosi tudi Gabršček pečat pozitivnih in negativnih potez in posledic svojega življenja in dela. Njegovemu delovanju na Goriškem je treba brez dvoma priznati določene zasluge, medtem ko njegova kasnejša pot zaradi pestre vsebine dela in nenavadnih političnih usmeritev zasluži tudi zaradi pomanjkanja pričevalcev, previdnejšo oceno. Ni bil tak idealni narodni borec kot njegov predhodnik Lavrič, preveč je bilo v njem praktičnega duha, da bi se onemoglo žrtvoval in v boju izgoreval. Bil je politik, nikakor ne velikih dimenzij, za svoje majhno okolje dovolj praktičen in prožen. Priznati mu moramo vse zasluge za razvoj založniške in knjigarske dejavnosti v Gorici, ki je po njegovih prizadevanjih postala pomembno tovrstno središče na Slovenskem. Zasluge mu gredo tudi pri graditvi slovenskih gospodarskih ustanov v Gorici in na podeželju. Kot član najrazličnejših slovenskih organizacij je aktivno posegal v celotno dogajanje, čemur je dala najvidnejši odraz njegova publicistična aktivnost, eden temeljnih kamnov boja za splošno afirmacijo slovenskega življa na Goriškem. Ob tem tudi ne moremo mimo njegovega dela za reševanje begunskih problemov proti koncu in po zaključku prve svetovne vojne. Postavimo Gabrščka v njegov čas in iz takratnih prilik spoznajmo in priznajmo, da je ustvaril veliko. Bil je človek akcije, v tem moremo spoznati njegov pomen in obenem osnovo za kritično presojo.

ANDREJ GABRŠČEK

O SEBI IN SVOJEM ČASU

ČRTICE IZ POLITIČNE ZGODOVINE GORIŠKE

Rad ustrežem uredništvu »Eдинosti« s tem le prispevkom za jubilejno številko, toda s pripombo, da mi je na razpolago edinole spomin. Zato ne jamčim za brezpogojno točnost zlasti časovnih označb.

Lahko z mirno dušo trdim, da narodno, politično, kulturno in gospodarsko življenje med Slovenci v zadnjih 65 letih ni bilo nikjer tako živahno kakor prav na Goriškem. Saj smo imeli tu n. pr. tudi ljudsko šolo čisto slovensko dvajset let prej nego na Kranjskem. Naše učiteljstvo, vzgojeno na učiteljskih v Koprju in v Gorici v — narodnem duhu, je bilo vzor učiteljstvu v celi Sloveniji. Ko je celo v središču Slovenije cvetelo nemškutarstvo po mestih in trgih, smo imeli na Goriškem tudi vse trge narodno čiste, napredne, za edine; neznatne izjeme je ljudstvo samo kmalu izločilo in imeli smo kompaktno slovensko ozemlje, strogo ločeno od furlanskega in italijanskega dela dežele. Sporno ozemlje je bila edinole še Gorica, kjer pa se je osredotočevalo vse naše kulturno, politično in gospodarsko življenje. In ker je bilo to središče našega življenja in dela teritorialno ločeno od laškega dela dežele, je bil hitri napredek našega življa v Gorici povsem naravna pri-kazen.

Ko so v bivši monarhiji zavladale ustavne svoboščine, je pričelo na Goriškem povsod tudi plodovito narodno delo od ljudske šole do izobraževalnih, gospodarskih in političnih društev in zadrug. Toda nekako vsakih 10 let je prišel v to narodno življenje nekak potres ali celo razkol, ki je nanovo podžgal zaspane sile, zagnal v dva ali celo več taborov, kar ni spadalo skupaj, toda tako, da je pričela nekaka zdrava tekma v stremljenju in delu za narodov blagor.

Dolgoletni dopisnik »Novic« mons. Andrej Marušič je začel takoj z ustavnim življenjem izdajati tednik »D o m o v i n a«, ki je bila za tiste čase izboren, vzoren list. — Marušič je bil temeljit jezikoslovec in njemu se imamo zahvaliti za velik napredek naše knjižne slovenščine. On n. pr. ni mogel trpeti kranjskega bombi-

kanja v prihodnjiku dovršnikov. Kdor mu je n. pr. rekel »bom šel« namesto »pojdem«, — »bom skočil« namesto »poskočim« itd., ta jih je slišal! Za njim je bil najdoslednejši bojevniki proti bombikanju pokojni Matevž Trnovec. — Marušič nam je n. pr. definitivno določil, da pišemo št. Andrež, št. Peter, št. Ferjan, mesto Štandrež, Šempeter, Števerjan. — Bližajoči se razkol med Mladoslavenci in Staroslavenci je bil vzrok, da je Marušič ustavil »Domovino«. — Mesto nje smo dobili staroslavenski »Glas« in mladoslovensko »Soča«. — Za »Glasom« so bili glavni stebri dr. Josip Tonkli, ravnatelj semenišča dr. Josip Gabrijevčič, dekan v Kanalu Vidic, tolminski dekan Kragelj. — Okoli dr. Lavriča pa so se zbirali takozvani Mladoslavenci: dr. Josip Jakopič, Viktor Dolenc, Ernest Klavžar itd., ki so ustanovili najprej politično društvo »Soča«, a v marcu 1. 1871 začeli izdajati pri Paternolliju tednik »Soča«, s katero je pričela nova doba v življenju goriških Slovencev. Zgodovinski tabor na Šempaskem polju 1. 1869 se je vršil v nekaki složnosti. Govorili so: Lavrič, Tonkli, Nabergoj, Zarnik, Klavžar i. dr. Šempaski tabor je silno vzbudil vse goriške Slovence in jim dal — program za bodoče politično delovanje: Zedinjena Slovenija, slov. vseučilišče, vse narodne šole, popolna jezikovna ravnopravnost. — Temu programu je narod ostal zvest!

Dr. Lavrič je imel za seboj že nad desetletje plodovitega dela. Njega imenujemo »očeta slovenskih Čitalnic« in imenovali so ga sploh očeta goriških Slovencev. Svoječasno sem izdal o dr. Lavriču in njegovem delu knjižico, ki jo je spisal sodobnik dr. Oblak. Prve Čitalnice na deželi so se pojavile že leta 1861., v Gorici 1862.

Boj med »Sočo« in »Glasom« je bil jako rezek. Bila je izborna urejevana, jezik naravnost idealno lep. Saj je bil nekak glavni urednik precej časa prof. Franc Levec, sotrudnik menda tudi dr. Fran Suklje, oba sta bila profesorja na goriški gimnaziji, — in v konferenčno sobo so prihajali kartačni odtisi v korekturo. — Že se je nagibala popolna zmaga na stran »Soče«, kar je spomladi 1. 1876 nesrečna smrt dr. Lavriča spremenila položaj. Dr. Lavrič je bolehal, grozila mu je nevarnost popolnega oslepljenja, — in ustrelil se je v svoji sobi »pri treh kronah«. Po njegovi smrti je zavladal duh sprave med obema strankama. Združili so se, ustanovili politično društvo »Sloga« in »Soča« je postalo njeno glasilo; »Glas« je prenehal izhajati. Viktor Dolenc se je preselil v Trst k »Eдинosti«, a »Soče« se je kmalu oprijel znani publicist Fran Podgornik, pozneje izdajatelj »Slovanskega Sveta«. — Dr. Tonkli je postal neomejen gospodar položaja.

Oportunska politika Tonklijeva je vzbujala vsestranski odpor in že ob prvi desetletnici Šempaskega tabora 1. 1879 je grozil razkol. Za volitve v državni zbor je bil namreč postavljen proti-

kandidat — dr. Josip Abram, ki je imel za seboj skoro ves Kras in večji del Vipavske doline. Goriška okolica, Brda in hribi (Kanalnsko in Tolminsko) so se odločili za dr. Tonklija, ki si je tako podaljšal neomejeno gospodstvo ravno za deset nadaljnjih let, ko mu je napovedal neizprosni boj — pisec teh spominov.

Narodna šola, vrlo učiteljstvo in duhovstvo, Čitalnice in razna druga društva — to so bili stebri čedalje živahneje prebujajočega se naroda. Politično vodstvo v Gorici v Tonklijevih rokah pa je životarilo in »Sloga« je dajala od sebe znake življenja le ob volitvah. — Toda l. 1885 je prišla med lene karpe prav nevarna ščuka. Ob dopolnilnih volitvah v deželni zbor je bil izvoljen mladi semeniški profesor — dr. Anton Gregorčič. On je postal kmalu duša v »Slogi« in pri »Soči«. V Gorici je bil ustanovljen prvi otroški vrtec in dvorazredna dekliška šola. Gregorčič se je oprijel tudi »Goriške ljudske posojilnice« in »Slov. bralnega in podpornega društva«, katerima je bil glavni steber. — S »Sočo« in delovanjem v deželnem zboru je rasel ugled Gregorčiča med ljudstvom, česar pa Tonkli ni rad gledal; bal se je za svojo pozicijo in začel kmalu rovariti proti svojemu — tekmeču. Gregorčič je kmalu uvidel, da je Tonkli tista zavora v našem političnem in narodnem življenju, ki vse le ovira, ali ni imel dovolj duševnih sodelavcev v Gorici sami in zato ne dovolj poguma, da bi napovedal Tonkliju očiten boj. — Ta boj je bil prihranjen — piscu teh črtic.

Po l. 1882. sta se pojavila v našem časopisju dva mlada dopisnika in sotrudnika. Iz Pulja je pridno dopisoval tedaj meni še neznan »C-t-č« v »Slovenski narod« in »Edinost«. Dopisi so bili živahni, temperamentni, neobičajni po vsebini in obliki in so vzbujali veliko pozornost. — Drugi je bil pisec teh vrstic, ki je dopisoval pod pravim imenom in raznimi psevdonimi v »Edinost«, »Slov. Narod«, »Sočo«, »Slovanski Svet«, — pa tudi v »Kromčrižské Noviny« in »Slavjanskija Izvjestija«, ki jih je takrat urejeval znani slavjanofil prof. Lamanskij. — Ze l. 1882. sem (še dijak) povzročil »Edinosti« menda prvo večjo sitnost, ... da jo je zgrabil državni pravdnik Urbančič. Dolenc se je komodno odkrižal s tem, da me je izdal; rešil me je ravnatelj, ki ni pustil preganjati odličnjaka. Glavar Bosizio mi je dal le »ukor«. — L. 1884 pa sem naprtil »Slov. Narodu« menda prvo tiskovno pravdo, ki je dvignila veliko prahu. Ali poskrběl sem tudi za dokaze in urednik Ivan Železnikar je bil oproščen. — Dva moja članka v »Soči« sta zašla celo v takratni pariški list »L' Autriche Slave et Roumaine«. — Dr. Gregorčič je s tem postal moj dober znanec in ko so l. 1889 goriške razmere bile zrele za razkol, ki si ga Gregorčič ni upal pričeti, je poklical v Gorico mene.

Volitve v deželni zbor meseca junija in julija 1889. so bile škandalozne. Dr. Tonkli je zahrbtno postavil protikandidata dr. Gregorčiču, ki je bil oficijelni kandidat »Sloga«, a Tonkli njen predsednik, Gregorčič tajnik. Protikandidat je bil sem. prof. Tomaž Čerin (za tolminski okraj). Ali Gregorčič je bil izvoljen. Z njim je soglašal popolnoma edino le dr. Aleksij Rojic, deloma pa tolminski notar dr. Josip Ivančič, poslanec slov. trgov. — Dr. Gregorčič je videl pred seboj hude boje v deželnem zboru in v javnosti, zato si je hotel zagotoviti vsaj »Sočo«, da bi ga podpirala, ne da je v njegovih rokah. Povabil je mene v Gorico, ki sem se itak že nameraval tje preseliti, ker so mi zdravniki prisodili le še kratek rok življenja. Ze zadnja št. »Soče« v juliju 1889. je izšla pod mojim imenom; bil sem izdajatelj in lastnik, odg. urednik pa Matej Koršič. — Malo prej je prišel pa »C-t-č« k »Eдинosti«, kjer je danes senzor naših vrljih novinarjev — g. M a k s o C o t i č, ki je doživel — 50 letnico »Eдинosti«. Koliko dela, koliko uspehov in — razočaranj? Kaj ne, ljubi Makso?! —

Moja metla v »Soči« je pričela takoj s pometanjem vseh kotov zaspane politike in nečastnega životarjenja. Ze v avgustu sem pričel je serijo člankov »B o d i j a s n o !« — Tonkli in vsa njegova okolica so se prestrašili. Najprej je prišel do mene sam — vitez Tonkli, ki mi je obljuboval hribe in doline, ako pustim Gregorčiča in podpiram njegovo edino pametno politiko. Ker ni nič opravil, mi je poslal na vrat mons. dr. Gabrijelčiča, daljnega sorodnika moje žene. Odšel je s prepričanjem, da s tem »mladim burovžem« ni mogoča pametna beseda. Kuhali so maščevanje — skuhali so popoln razkol, ki je postal za Goriške Slovence zgodovinskega pomena. — V oktobru je zasedal deželni zbor, a »Soča« je postala sitna tudi vladi. In tako sta Tonkli in politični šef potuhtala, da je odgovorni urednik tako mogočen, da more s kratko vlogo na glavarstvo in drž. pravd. odsloviti izdajatelja in založnika. — To se je zgodilo in tiskarna mi je zaprla vrata. Uredništvo »Soče« je prevzel sam — dr. Anton Mahnič.

S pravdo bi mogel zmagati na podlagi zakona o avtorskem pravu, ali ni bilo časa, trebalo je takoj parirati udarec, in to se je zgodilo z »N o v o S o č o«, ki je izšla ob istem času s »Sočo«. To je bila bomba, da še nikoli take, — počil je razkol, ki je kakor hudournik podiral Tonklija in njegovi stranki vse mostove. — Boj z Mahničem ni bil lahek, ali kmalu sem ga utrudil, da je zbežal in pustil Tonklija na cedilu. — Gregorčič je imel težko stališče, kajti razen treh duhovnikov (živa sta le še dva) so bili vsi v Gorici proti njemu. Članek »Tonklijeva okolica« je zbudil tak

odpor duhovščine, da je hotel Gregorčič zbežati iz politike. Odpovedal se je vsem častnim službam. Ali narod ga je zopet volil. To borbo sem vodil jaz. — Septembra 1890. smo vrgli Tonklija iz »Sloge«, leto pozneje iz državnega zbora in l. 1895 končno iz deželnega zbora. »Soča« je prenehala, jaz sem pa opustil pridevek »Nova«. V državni zbor je bil izvoljen tudi grof Alfred Coronini v veleposestvu ter je bil Gregorčičev veren drug. Ko je pri naslednjih volitvah propadel, so ga poslale na Dunaj slov. kmečke občine. Gregorčič je bil izvoljen v 5. kuriji, ki je takrat prvič volila.

Doba 1889.—1899. je bila zelo plodovita, posebno na šolskem polju v Gorici: To je obširno poglavje zase. Pripominjam le, da je bilo vse zunanje agitatorično delo moje, dr. Gregorčič je bil notranji organizator. Enako je nastal »Solski Dom«.

Ob volitvah l. 1895 smo potrebovali primerne kandidata za deželni zbor. Na moj predlog in mojo odgovornost je Gregorčič sprejel dr. H. Tuma, takrat sodnega pristava v Gorici. Bil je izvoljen tudi v odbor »Sloge«. — Ali kmalu sem moral slišati očitanja, da sem jim vsilil moža, s katerim je trajno sodelovanje nemogoče. Tega takrat nisem mogel razumeti, ker sem visoko cenil njegove zasluge za slov. uradovanje in njegovo iniciativo v narodnem delu. Postal je osebno nemogoč v tedanji družbi v glavnem radi tega, ker na sejah ali razgovorih ni pustil, da tudi drugi povejo do konca svoje mnenje; še predno je kdo končal, ga je dr. Tuma pretrgal in mu že odgovarjal na vse ono, kar je drugi najbrže šele hotel povedati. V »Slogi« sem imel hude križe in često sem mu prigovarjal, naj dopusti, da tudi drugi kaj vedo in povedo svoje mnenje.

Navajam te okoliščine edino radi tega, ker je bila ta osebnost eden izmed dveh vzrokov za

Razkól l. 1899.

L. 1893 sem ustanovil »Goriško tiskarno«, brez sleherne pomoči od katerekoli strani. (Često so mi očitali, da sem užival pomoč itd., ali ni bilo res!) Poleg »Soče«, ki je izhajala 3-krat na teden, sem začel izdajati »Primorca« za preprosto ljudstvo. Izdajal sem: Slovansko knjižnico, Salonsko knjižnico, Svetovno knjižnico, Knjižnico za mladino, Talijo, a poleg teh zbirk še mnogo knjig znanstvene in popularne vsebine. Statistika knjižnic je ugotavljala leto za letom, da so ljudje največ čitali knjige iz moje zaloge.

Že v dobi po razkolu l. 1889. sem dobil konkurenta — »Primorski list«, okoli katerega so se začeli zbirati takozvani — novstrujarji. Gregorčič namreč ni bil nikdar brezpogojen pristaš takratne »klerikalne stranke«, ki je imela v Mahniču in Missiji svoj uzor. Zato se je v Gorici pojavil »Primorski list«, ki ga dr. Gregorčič ni čisto nič maral. — Ali za »P.L.« je prišel v

Gorico tudi — kardinal Missia. Ž njim so dobili novostrujarji mogočno oporo, začeli so postajati čedalje bolj agresivni, vsilili so se v naše korporacije, celo v »Slogo«, in dr. Gregorčiču je čedalje bolj zmanjkovala odporna sila. Postajal je vedno bolj čmeren, nezadovoljen in često mi je dejal, da se umakne in naredi prostor »nam drugim«, ki nam ni treba imeti nikakega ozira niti do kardinala... V naši stranki sami pa je postajal dr. Tuma čedalje bolj nemogoč, tako hudo, da je na občnem zboru »Goriške ljudske posojilnice« aprila 1899. dr. Gregorčič stal na čelu agitacije proti dr. Tumi, ki naj bi ga izločili. In za dr. Tumo sem se z vso vneto potegnil jaz, dr. Tuma je bil izvoljen, a jaz sem v »Soči« hudo obsodil delo — dr. Gregorčiča, Coroninija, Berbuča itd. Coronini ni več prišel k meni, a k sebi me ni vabil. — Meseca julija sta me Gregorčič in Coronini povabila na Dunaj, kjer smo se v Saeulenhalle parlamenta dve uri prepirali o — dr. Tumi. Predočila sta mi, da je nadaljnjo skupno delo nemogoče. Razšli smo se, ne da bi bila dosegla svoj namen.

Po počitnicah sem imel z dr. Gregorčičem še en sam razgovor; hotel sem, da se dr. G. odločno izjavi proti zlovoljnemu vmešavanju novostrujarjev v naše posle, — a on je hotel vedeti, ali se hočem otresti dr. Tume. Jaz sem odklonil — in za 10 dni je izšla »Gorica« z očitnim bojem sprva proti dr. Tumi in potem, ko sem primerno odgovoril, tudi proti meni.

Tako je bil l. 1899. izvršen razkol, mnogo hujši od vseh prejšnjih.

Ta razkol je bil po obliki — grd, ali bil je zelo koristen. Vsled čedalje večje napetosti pred razkolom je pravo narodno delo pomenjavalo; bili smo mlaka, ki se je čedalje bolj usmrajala. — Po razkolu sta nastali dve čili stranki, ki sta zbrali vse delovne sile in začeli med seboj zdravo tekmo. Silno veliko novega, trajnega smo ustvarili na obeh straneh, kar je še danes opora našemu ljudstvu v novi borbi za obstanek. — Za novo desetletnico v razkolih naj imenujem še poznejšo »Kmečko stranko«, ki je pa manj koristila, nego so menili njeni očetje. — Prišla je vojna, begunstvo in povratek v nove razmere; v katerih je »Edinost« doživela 50-letnico. Mnogaja ljeta! Bože pomози!

Na Dunaju, 31. decembra 1925.

DELOVANJE NA DUNAJU V LETIH 1917 — 1934

Ko sem bil meseca aprila 1917. izpuščen iz internacije v jetnišnici Goellersdorf na Nižjem Avstrijskem, sem bil na lastno željo konfiniran na Dunaju, kjer sem imel bratranko z dobro kupčijo.

Prvo moje delo je bilo, da sem poiskal naše primorske begunce, njihove organizacije, tiste državne ustanove, ki so bile namenjene beguncem in družinam vojakov na frontah. Vedel sem, da naši ljudje trpe velike krivice, kajti za Italijane je bilo povsod izborno poskrbljeno, za naše pa malo ali nič. Beck — Faiduttijev Hilfsverein für die Flüchtlinge aus dem Süden je skrbel skoraj izključno za Lahe.

O vseh takih rečeh sem začel pisati v Slovenski narod. Dal sem svoj naslov, kam naj se naši rojaki obračajo, ako imajo pritožbe. In začeli so deževati dopisi od vseh strani, ki so prosili za intervencije. Imel sem takoj čez glavo dela. — To je pa še narastlo, ko je začel koncem maja 1917 delovati parlament in sem bil tam za poročevalca Edinosti in Slovenskega naroda. — V obeh listih sem imel vsak dan redno poročevalsko službo, pri Slovenskem narodu tudi telefonsko službo. Kar je bilo v obeh listih iz parlamenta, je bilo iz mojega peresa. Sprva je bil moj vir izključno dr. Krek, pozneje dr. Rybar, dr. Ravnikar in deloma dr. Korošec. Bil sem v neposredni zvezi s Češkim klubom, kjer je bil moj glavni informator pok. Antonin Kalina, moj star intimen prijatelj.

Takoj pa sem imel v Slovenskem Narodu stalno rubriko: Naši begunci, kjer sem prinašal vse možne slučaje krivic, ki so jih naši ljudje trpeli. »Narod« je bil zaradi tega jako razširjen med našimi begunci po vsej državi. Za dopise sem dal naslov: Redaktion Slovenski narod, Wien, Parlament. Silno veliko dela se je tu razvilo. Od tu so dobivali naši poslanci ves material za parlamentarne intervencije, za begunski odsek v parlamentu. Dr. Krek je dobival od tu vse potrebne informacije za jako intenzivno posredovanje.

Po prelomu laške fronte pri Kobaridu smo spoznali, da se moramo intenzivneje zanimati za osvobojeno ozemlje ob Soči in Adriji, in iz parlamenta smo ustanovili »Osrednji odbor za vrnitev beguncev in obnovo Primorja — Zentralausschuss für die Repatriierung der Flüchtlinge und den Wiederufbau des Küstenlandes«, ki so mu bili: predsednik sprva generalni prokurator dr. Okretič, pozneje dr. Ploj, tajnik odvet. dr. Babnik, blagajnik Fran Posega, v odboru pa razni drž. poslanci dr. Laginja, dr. Gregorčič, Spinčič, dr. Korošec, Fon itd., a ravnatelj pisarne sem bil jaz. V Bankgasse smo najeli pripravne prostore in pričeli prav intenzivno delovanje. Glej Goriški Slovenci II. str. 535 in dalje, ter 552 do 556.

Po preobratu sem šel takoj v Ljubljano, kjer me je Deželna vlada za Slovenijo imenovala poverjenikom SHS za begunsko skrbstvo v Avstriji. Poslanik Pogačnik je to javil avstr. vladi z imenom: der bevollmächtigte Komissär SHS für Flüchtlingfür-

sorge in Österreich.« Kako me je vlada oškodovala za 38.400 žigosanih Kron glej Goriški Slovenci str. 552 do 556. Za vse ogromno delo sem bil prav občutno oškodovan na imetju, jaz, begunec in največji vojni oškodovanec. V Gorici sem izgubil vse imetje med vojno, jaz na Dunaju nisem mogel od nove Jugoslavije, za katero sem bil 1118 dni preganjan, doseči najmanjše nagrade. Vsi moji češki kolegi iz parlamenta so dosegli od nove države uvaževanja in nagrade, le jaz sem se zaman prizadeval, da bi kaj dosegel.

Pač pa sem imel na Dunaju le ogromnega dela za interese nove Jugoslavije. N. pr.

Takoj 29. oktobra 1918 smo imeli Jugoslovani v dvorani Češkega doma svečan večer, na katerem smo proglasili svobodno državo SHS ter izvolili Jugoslovanski odbor, ki naj izvede že likvidacijo nove države s staro monarhijo. Velikemu temu odboru je bil predsednik dr. Rudolf Sardelić, a podpredsednik Andrej Gabršček. Že drugi dan smo imeli pri vseh centralnih oblasteh zasedene posebne sobe z uradniki in napisom: Delegacija države SHS. (Glej rečeno knjigo str. 551) Delo je bilo ogromno in silno važno. Poslali smo Narodnemu vijeću in Deželni vladi v Ljubljani promemorij o likvidaciji z monarhijo, ali podpredsednik N. V. Pribičević nam je poslal direktivo: Ne pečajte se ništa sa Švabima. Ne priznajemo dugova, zato se ne brinemo za njihova aktiva.

Kako velikansko škodo je imela država od tega zgrešenega stališča, ki nam ga je narekoval Pribičević, sem imel priliko doognati kot zastopnik naše države v »Spezialausschuss für die Sachdemobilisierung«. Ugotovili smo imetja nad 16 milijard, ki jih bo treba razdeliti med nasledstvene države. Dočim so vse države že sprejemale svojo kvoto, ni dobila Jugoslavija počnega groša. Bil sem tri mesece predsednik tega ogromnega aparata, ki je štel nad 800 uradnikov, a z žalostjo sem opazoval, kako vsi drugi odnašajo težke milijone, samo mi ne dobimo ničesar. Pri sejah tega odbora 28 članov, so se mi smejali, ko sem jaz mogel sprejemati sklepe le — zur Berichterstattung an meine Regierung. V Jutranjih novostih, glasilu radikalne stranke, sem jaz med volitvami l. 1923 napisal kot urednik par člankov z naslovom: »Zapravljene milijarde« in dokazal, kako ogromno škodo nam je napravil Pribičević s tistim nalogom, ki ga je potrjeval kot prvi notranji minister. Ako bi bil takrat v Zagrebu pravi predsednik N. V. dr. Korošec, bi te škode ne bilo. Več v tistih člankih.

Pribijam, da tudi kot zastopnik v tistem odboru für die Sachdemobilisierung nisem prejel nikake nagrade ali plače. Po sklenjenem miru je odbor prenehal in Avstrijci so lepo obdržali vse, kar je ležalo na njihovem ozemlju.

Ko je leta 1919. nastal na našem diplomatskem zastopstvu na Dunaju vakuum, ni bilo niti urada za potne liste in vizume. Moral sem ta urad osnovati jaz v uradih osrednjega odbora za begunce v Bankgasse 2, in žig odbora je bil uradno priznan v Jugoslaviji in Avstriji. To se je vršilo 4 mesece v mojih prostorih, delal sem jaz in moja uradnica Zora Jermolova. Od bivšega urada je ostal na razpolago le g. Novak. Za vse to delo nisem prejel nikake plače ne jaz, ne uradniki, niti za najemščino prostorov nisem prejel beliča. Ali se je še komu drugemu na svetu primeril tak slučaj, da ga je njegova država tako rabila in tako — plačala? Ali smemo ta slučaj komu povedati, da ne bo trpela država na ugledu? In le jaz sam imam od tega poleg velikega dela in navala še — škodo.

Bil sem ves čas eden vodilnih mož naše dunajske kolonije, na katerega je poslanstvo polagalo največ važnosti, ko je šlo za to, da je kolonija častno nastopala. Tako za sprejeme na poslanstvu, kjer je bilo treba prirejati kake nastope, največkrat sem bil tam govornik itd. Ko je poslanstvo prirejalo izlete na nešteto grobišč srbskih vojnih ujetnikov, sem bil le jaz tisti, ki je kolonijo za to organiziral, da so izleti in svečanosti na grobiščih častno uspeli. Dokaz danes imamo v mojih dopisih v ljubljanskih listih in v Obzoru. Za cerkvene slavnosti na Vidovdan, za 1. decembra in kraljev rojstni dan sem bil le jaz organizator. V cerkvi so moji pevci oskrbeli petje celo v pravoslavni cerkvi za vse prilike. Brez teh pevcev bi pravoslavna cerkev ne imela dostojnega odpevanja. Prej sta se drla dva stara možakarja, da je bilo groza poslušati. Za prireditev sijajne Svetosavske besede sem bil jaz glavni član odbora. Ta prireditev je postala tradicionalna ena najlepših dunajskih prireditev v občē, tudi nemških.

MOJA SKRB ZA VISOKOŠOLCE

Vsled vojne se je nabralo na Dunaju ogromno dijaštva iz vseh predelov Jugoslavije in naših slovenskih še posebej. Ti vsi skupaj so morali končati študije edino na Dunaju, česar v Beogradu niso mogli razumeti. Iz Primorja je bilo tam okrog 100 visokošolcev. Te sem takoj združil v posebno društvo »Primorskih akademikov«. Predsednik je bil Vekoslav Vrtovec, poznejši predsednik Pokojninskega zavoda v Ljubljani, pokrovitelj sva bila jaz in moja žena. Pustna prireditev 1. 1919 je bila v Češkem domu sijajna in je prinesla lep čisti dohodek. Koroške akademike sem združil v Klub koroških akademikov. Prostore sem jim pridobil brezplačno v češki Lidovi tiskarni, a pri Narodnem odboru v Ljubljani sem jim zagotovil mesečno podporo za vse dovoljno. Po tem sem moral vsled obmejnih homatij hoditi vsak mesec jaz osebno v

Ljubljano. Na meji sem imel večkrat hude incidente. Dvakrat mi je moral obmejni komisar dr. Brenčič vrniti Narodnemu odboru kuverti z denarjem, naslovljeno na naše poslanstvo na Dunaju. Kakšno je bilo delo za te dijake, ne bom opisoval.

Veliko skrb sem pa posvetil vsemu jugoslovanskemu dijaštvu na Dunaju, ki ga je bilo na prelomu nad 800 iz vseh krajev naše nove države. Ker je bila prehrana takrat silno veliko vprašanje obstanka, sem združil dijaštvo v posebno društvo »Dijaška kuhinja«. Prostore smo imeli blizu eksportne akademije, kjer je bil največji del dijaštva. Poslanstvo me je imenovalo za državnega nadzornika te ustanove, ali seveda tako, a brez najmanjše drugačne podpore. Celo to mi je Pribičević odbil, ko sem osebno v Beogradu interveniral, da bi nam pošiljali hrano itd. iz Jugoslavije — carine prosto. Kaj so počenjali z našimi dijaki, ko so se vračali na Dunaj, ko so jim pobirali iz prtljage sleherno klobaso, o tem so takratni listi dovoljno pisali.

Ali med tem, ko nam Jugoslavija ni za naše lačne dijake niti te dobrote ni napravila, sem dosegel pri ameriški misiji, namenjeni le za Dunajčane, da nam je vso hrano dajala — brezplačno. Dijaki so plačevali za dobro kosilo in večerjo le majhen režijski prispevek za služabništvo. V novembru l. 1919 sem moral jaz iz svojega imetja kupiti še en velik kotel za 5000 kron. Društvo je izdalo lepo letno poročilo v tisku, v katerem me imenuje — očeta jugoslovanskega dijaštva na Dunaju. Za vse to mi ni vlada bila prav nič hvaležna. Ko sem pri neki konferenci na poslanstvu ostro kritiziral dejstvo, da nam v Beogradu niso hoteli dovoliti niti brez carine kupljeno hrano in so nam jo Amerikanci dajali brezplačno, sem se nekemu uradniku tako zameril, da me je kar črtil. Ta je danes v visoki službi naše diplomacije. Kuhinja je delovala do najnovejših časov.

Pripominjam, da sem bil med ustanovitelji in voditelji »Jugoslovanskega konsuma«, ki je bila ogromna ustanova za prve čase po vojni. Od tu smo podpirali od začetka akademsko kuhinjo. Bil sem med voditelji »Jugoslovanskega podpornega društva«, ki je rešilo in še rešuje veliko naših eksistenc. Poblizje teh reči ne bom opisoval. Naj služi le v dopolnilo slike mojega delovanja na Dunaju.

HRVATSKO DRUŠTVO »PROSVJETA« IN »SLOVENSKI KROŽEK«

V »Prosveti« so vladali od početka po prevratu do l. 1931 jugoslovansko čuteči Hrvati in nekaj Slovencev, Slovenci so bili glavni delavci v tamburaškem zboru in pri vseh prireditvah. Jaz sem imel tu vplivno besedo. Zanimivo je, da sem o tem edinem

hrvatskem društvu moral poročati v Obzor jaz sam, pod šifro »A. G.«, dasi je imel Obzor na Dunaju svojega zastopnika grofa Orsića, ki mu je bil prideljen mlad Dalmatinec Fertiglio. Orsić je začel poročati Prosvjeti šele potem, ko so jo na sleparski način in s pomočjo avstr. policije naskočili in vzel — Paveličevi in Perčecovi emigranti, njim na čelu mladi dr. Jelić, eden glavnih organizatorjev znanih atentatov na železnicah in drugod po Jugoslaviji. To se je zgodilo s pomočjo zagrebškega Hrvatskega Radiše. To je dolga historija, ki sem jo bil razkril jaz. Po nalogu dr. Milojevića sem šel v Zagreb do bana dr. Šilovića, sem mu izročil posebno spomenico z vsemi dokazi in z zahtevo, da pri Radiši naredi red. Zgodilo se ni nič, ker so takrat že bili vsi Hrvatje pod enim klobukom in predsednik Radiše je bil dr. Kvaternik. O tem dosti. Je velika zgodovina teh dunajskih homatij.

Ker pa v »Prosvjeto« nismo mogli privabiti večjega števila Slovencev, ki jih je bilo okrog 3000, sem s pomočjo koroških akademikom l. 1927 ustanovil »Slovenski krožek«, ki je imel takoj okrog 300 članov in lepe prostore v hotelu Fuchs na Mariahilferstrasse. Iz Jugomatičice v Ljubljani sem oskrbel lepo knjižnico, ustanovil pevski zbor in potem tamburaški zbor. Jaz sam sem preskrbel iz Zagreba 40 tamburic in danes je ta zbor gotovo najboljši, kar jih obstoji. Koncerti krožka so bili vedno naravnost sijajni. Letos je bil koncert kar v velikem Musikvereinu na Ringu. Do lani je imel tudi slovensko šolo v prostorih Komenskega. Poslanstvo se v glavnem naslanja na Krožek za vse prireditve. Jaz sem še vedno častni predsednik.

JUGOSLOVANSKO - AVSTRIJSKA TRGOVSKA ZBORNICA

Že leta 1921. sem poskrbel za vse predpriprave, da ustanovimo na Dunaju to zbornico, kakor so jih imele vse države, celo Turčija. Takratni trgovinski minister dr. Spaho je bil stvari jako naklonjen in je po priporočilu zun. ministra dr. Ninčiča tudi mojo vlogo ugodno hotel rešiti. Ali uprl se mu je načelnik dr. Milan Todorović, malo na to je Spaho odstopil, in pod njegovim naslednikom Vulovićem sem poskuse ponovil. Ali tudi to je Todorović preprečil. Dr. Spaho se gotovo spominja teh bojev. Na to sem delo opustil.

Toda prefrigani dunajski židje so ustanovili tako zbornico, ki je naša vlada ni priznala, tudi dunajska borza ne, ali to je vseeno obstala in je uganjala grde škandale s kupčijo zlasti — zborničnih svetnikov. Ko je bil poslanik dr. Andjelović, je vlada 1930 dala nalog, naj se ta židovski škandal kako odpravi in ustanovi zbornica v sporazumu obeh držav. Tu sem moral zopet jaz sodelovati,

in po desetih letih smo zbornico ustanovili ob veliko bolj neugodnih časih. Jaz sem tu še vedno zbornični svetnik (Kammerrat). Rad bi pomagal intenzivno, ali moral sem Dunaj zapustiti. Ako najdem naslov, da bi se mogel vrniti, bi mogel prav dobro pomagati pri tem važnem delu za naš izvoz.

MOJE NOVINARSKO DELOVANJE

Med vojno sem bil parlamentarni poročevalec Narodu in Edinosti. Potem sem tudi član Der Vereinigung der Parlamentsredakteure in član sindikata der Wienerpresse. V zbornici sem bil vsak dan v znani novinarski čitalnici, ker sem imel vedno stike z novinarji vsega sveta in često važne razgovore, v katerih sem tujim kolegom pojasnjeval naše prilike in neprilike v domovini. Nisem škodoval naši stvari. Posebno važen delokrog pa sem imel v telegrafski centrali, kjer imamo novinarji poseben oddelek z 8 interurbanimi telefoni. Tu je imel pred vojno tudi dr. Kramer, ko je bil urednik Naroda na Dunaju, svojo mizo. Tu sem imel priliko silno veliko slišati in izvedeti med kolegi, med temi je bilo nekaj Čehov itd.

Po vojni je imel tu sedež tudi dunajski zastopnik Obzora grof Orsić s pomočnikom Fertigliem. Ker je internacionalna kampanja proti naši državi imela tu glavni vir, sem bil jaz tisti, ki sem to razkril. Bil je to namreč italijanski zastopnik dr. Sansa, ki je sedel zraven Orsića in Fertiglia, ki sta mu vsak dan kuhala novice iz Jugoslavije. Celo emigrantski »Grič« se je tu često izkuhal. Jaz sem vse to natančno izvohal in sem v obširni spomenici javil ministru dvora Jevtiću. Samo Fertiglio je od tod zletel, Orsić pa je še vedno tam.

Na Dunajo sem redno sodeloval pri čeških dnevnikih Videňsky Denik, pri delavskem Dělnické Listy, in pri Wiener Allg. Zeitung. Često sem moral jaz urejevati Koroškega Slovenca. Dopisoval sem vsem ljublj. listom, nekaj let sem bil edini dopisnik Slovenca. Na tisoče imam člankov in dopisov, ki bi lahko stali glede na vsebino v vsakem listu vsake barve.

Dne 11. dec. 1922. je bil ustanovljen v mojem stanovanju edini list gradiščanskih Hrvatov: Hrvatske Novine, ki izhajajo še danes. Ves novejši pokret teh Hrvatov je mojega izvira. To bi se moglo posneti — ker pisati se o tem javno ne sme — iz Obzora in Hrvatskega učitelja in mojih člankov. Celo prva karta gradišč. Hrvatov je iz mojega vira. Drugo je narisal l. 1925 moj sin in je bila priobčena v jubilejni številki Hrvatskega učitelja. V obzoru je nešteto dopisov iz mojega peresa, kako smo ustanavljali pevska in

druga društva. Hrvati sami priznavajo, da je Gradišćanski pokret moje delo.

V letih 1930. in 1931. sem izdajal S-O-K ali Südost-Korrespondenz po dvakrat na teden v obsegu do 7 strani priložene oblike. Iz nekoliko števil se more spoznati, kako izborna je bila javnost informirana po moji korespondenci. Vsi možni listi so pridno ponatiskavali vesti iz SOK. Imam nekaj iztisov teh listov.

Kljub vsemu temu me merodajni krogi niso nikdar porabili, niso izkoristili mojega velikega znanja dunajskih in sploh srednjeevropskih razmer. Leta 1919. me je vlada po dr. Žerjavu pozvala, naj predložim načrt dobrega Presbiroja na našem poslanstvu. Jaz sem to storil v sporazumu s šefom češkega in poljskega Presbiroja. To sem poslal v Beograd, ali nisem dobil nikakega obvestila niti, da so sprejeli. Pač pa so pošljali na Dunaj nesposobne začetnike, ki o Dunaju niso imeli niti pojma ter niso niti nemški znali. Tako so poslali kot nekaj definitivnega g. Ratka Parežanina, ki je prišel popolnoma neznanec na Dunaj, in seveda takoj k meni, da sem mu izročil svoje elaborate o nemškem ministrstvu, v katerih je bil nekak curriculum vitae vseh listov s seznamom zadnjega uredniškega osebja, kjer je bil vsak uradnik naslikan in namignjeno je bilo, kako bi se moglo tega ali onega pridobiti za nas. Meni niso poverili take naloge, da bi si mogel gmotno opomoči.

Jevtić pa, ki me je vendar dobro poznal in izrabljaj, je nastavlil poleg Parežanina še za posebnega poročevalca žida Maksa Kandla, ki je bil za časa zagrebških veleizdaj. procesov glavni referent Rauchov in ovaduh Hrvatov. Na zadnje mu je dal še nekaj dokumentov, ki so se izkazali potem za falzifikate. O tem piše bivši vodja avstr. špijonažnega urada Rongev v debeli knjigi, ki jo ima naš presbiro v Beogradu. In takega človeka je Jevtić nastavlil z ogromno plačo menda kar 1500 šilingov na mesec. To plačo je dobival še pred kratkim, kakor mi je povedal nekdo iz Presbiroja in jo morda prejema še danes, jaz pa nimam niti za plačilo stanovanja.

Zunanji minister Marinković pa mi je bil poslal na vrat svojega posebnega zaupnika in referenta Vladimirja Fabijančiča, ki je imel plačo poslanskega svetnika, dočim sem jaz skoraj stradal. Ta Fabijančič je bil svoj čas komunist in je moral bežati iz Jugoslavije. Nastanil se je na Dunaju in mene je poslanstvo naprosilo, naj ga opazujem in poročam, kaj uganja po Dunaju. Seveda sem to lepo nalogo odklonil. Zdaj pa je prišel na Dunaj kot zaupnik zun. ministra z ogromno plačo, za kar je bilo denarja dovolj, dočim ga za ves moj ogromni trud niso imeli niti toliko, da bi mi plačali, kar so mi bili dolžni.

In ko mi je končno Senat priznal 50 let nac. dela in častno pokojnino, in sem v zaupanju v sklep senata prišel v Ljubljano, da tu dokončam marsikaj dobrega, in preživim svoja zadnja leta, se mi godi tako, kakor je opisano v mojih prošnjah, da bi se me vendar že enkrat smilili, da mi ne bo treba nasilno končati življenja.

Ker se gre danes za to, da mi gospod notranji minister na drug način po svoji dobri volji kako pomaga iz najhujših težav, kakršnih vendar nisem zaslužil, bi morda našli modus na ta način, da spode tistega žida Kandla, ki nam dela na Dunaju le sramoto, in naklonijo meni kako nalogo, za katero sem po vsem tem, kar sem tu opisal, gotovo najsposobnejši in tudi bolj vreden.

Ni zame več kako mesto tiskovnega referenta, pač pa kako zaupno mesto informatorja o razmerah, ki jih danes poznam najboljše jaz. Tudi bi mi bilo ugodno mesto manjšinskega referenta, ker sem se s temi vprašanji najbolj bavil in bil ves čas v zvezi z referentom za manjšine v Avstriji na češkem poslanstvu. Imamo tam manjšino na Koroškem in Gradiščanskem, ki sta v dotiku, ki potrebujeta tako vez med sabo, ki bi jo mogel izpolniti edino jaz, ki sem za oboje že veliko delal in dosegel.

V Ljubljani, 2. julija 1936.

Končni predlog, ki bi mogel mojo zadevo rešiti za me in vlado najpovoljnejše, je ta-le:

Izposluje naj mi pri predsedniku »Glavnega saveza srpskih zemljoradničkih zadruga« g. Gjorgjeviću, ki je zdaj minister brez portfelja, da mi vendar že enkrat poveri zastopništvo za komisionelno razdeljevanje v glavnem svežih češpelj, grozdja in jabolk na dunajskih trgih. Ali pogoj je ta: da se bo Savez ravnal po mojih navodilih, da ne bo še dalje dosedanjih škodljivih razmer, ki jih zadnje čase povzroča ravno Savez, kar bo v korist Savezu in državi. Stvar je taka:

Že od l. 1922 sem se bavil vsako jesen s tako kupčijo v glavnem na dunajskem Naschmarktu in Yppenplatzu. Poznam torej do zadnjega vse dunajske firme, ki se bavijo s to kupčijo. Poznam vse, ki so poštene in lumpi, katerih je večina in gledajo le, kje vzamejo kakega gumpca iz Jugoslavije, da ga oderejo na meh. Vem, komu smemo zaupati in komu ne. Dokaz temu je, da v vseh teh časih nisem imel nikake izgube.

Kako pa poznam vse razmere in ljudi, so dokaz moji nešteti članki v raznih listih, v dnevnem časopisju in posebno v našem »Trgovskem listu«. Uredništva morejo potrditi, kako so bili interesi veseli mojih informacij, saj so se gotovo v tem smislu oglašali od vseh strani, posebno iz Štajerske. Slikal sem jih, kako

so to kupčijo s tujino organizirali Italijani, Madjari in celo Bolgari.

Ko se je ustanovil v Beogradu »Zavod za unapredjivanje spoljne trgovine«, sem takoj začel zalagati Zavod z informacijami z dunajskega trga. Zavod ima gotovo par sto mojih dopisov, za kar se mi je bivši ravnatelj dr. Juraj Tomičić osebno zahvalil in naprosil, da nadaljujem. Pred vsem sem opozarjal, da je treba uvesti enotno pakovanje, povsod enake koške ali zabojčke. Poslal sem celo fotografije in mere, nekoč pa celo vzorec v naturi. Dalje sem opozarjal na izkušnje v drugih državah o obiranju in pakovanju. Poslal sem celo tri slike neke velike izvozne zadruga v Napolju, kako tam blago sprejemajo, sortirajo, pakujejo in razpošiljajo. Poslal sem fotografije vagonov za sadje, kakršne so uvedli celo Bolgari, ki drže do 15.000 kil.

Zahteval sem nekako kontrolo o izvozu, ako je sploh mogoča v naših razmerah. Pri Madjarih je kontrola izvršena. Rohnel sem proti razvadam, da pri nas postane izvoznik sadja vsakdo, kdor čuti, da ima nekaj tisočakov, da jih znosi dunajskim špekulantom, sam pa obuboža. Naštel sem nešteto slučajev, kako so naši ljudje zgubljali stotisoče po svoji neumnosti. Nekoč sem jim navedel, da je bilo neki ponedeljek po dveh praznikih na kolodvorih kar 155 vagonov češpelj, ki bi jih mogel Dunaj porabiti v najboljem slučaju 10—15. Nastala je panika na trgu, za vsako ceno so češplje vsiljevali. Cena je padla od sobote na ponedeljek od 55 grošev na 15, po priliki takole, kolikor znašajo stroški do Dunaja, in niti po tej ceni ni bilo mogoče oddati blaga. Brennerji so napolnili kleti za ničevo ceno, a naši so izgubili ogromno denarja.

Take in enake nasvete je Zavod upošteval, ko je sestavljal nov Pravilnik za izvoznike. Ali bil je pomanjkljiv, oziroma se niti tiste določbe niso izvajale. Vsekakor sem navedel slučaje in dokaze za neupoštevanje Pravilnika, in kje bi bilo treba zgrabiti krivce. Nič.

Prav zato ni mogel noben zastopnik naših izvoznikov dosežati čudežev, t. j. slabo blago prodajati po cenah, da bi nemarneži v Jugoslaviji delali še dobičke.

Leta 1932. je bil ravno Glavni Savez tisti, ki je bil glavni krivec ogromnim izgubam. Poslal je na Dunaj na Ostbahnhof k znanemu spediterju Hansu Raabu kar dva človeka iz Beograda, ki nista niti nemški znala, nista poznala na Dunaju nobenega človeka, nista znala, komu smeta blago zaupati, komu ne in ta dva sta dobivala dan za dnem do osem vagonov češpelj. Ker na trge nista znala priti, sta razglasila, naj kupci prihajajo na kolodvor. In tu so se dogajale strašne reči. Za vsako ceno so češplje oddajali kakor, da bi blago v Srbiji kradli. V dopisih meseca septembra

1922. sem Zavodu dokazal, da dočim smo prodajali češplje neki dan po 28 grošev, je Savez prodajal po 18 grošev. V toku korespondence med Zavodom, menoj in Savezom je došlo na javnost, da so prodajali že celo po 15 grošev.

Za 1. 1933 sem hotel Zavod po naši Trg. zbornici na Dunaju prisiliti, da začne bolje trgovati. Ponudili smo mu naše zastopstvo in garancije. Dunajski vodja velike podružnice Saveza, Operngasse 4, inž. Telebaković, je bil povsem z mano enih misli. Pisal je Gjorgjeviću in ta je prišel na Dunaj, ali ni prišel ne v našo zbornico ne k poslaniku, ki ga je čakal, marveč je šel k nekemu židu Georgu Langu ter mu izročil zastopstvo. Bil sem celo osebno v Beogradu in pri Savezu, kjer me je uradnik dr. Mandel jako lepo sprejel, mi nekaj obljubil, kar pa niso držali.

Da je Savez sploh nekaj plačal ljudem in zadrugam, je morala vlada dati izdatno podporo. To mora vedeti dr. Tomašić, ki je bil takrat poljedelski minister. Vsemogočen je bil takrat Jevtić, ki je bil eden glavnih macherjev v Savezu. Kako je bilo pozneje, ne vem, ker sem bil v Ljubljani.

Pri Zavodu sta Slovenca dr. Vitezi in dr. Milan Mermolja, ki moreta potrditi, kar sem pisal.

Moj predlog je torej ta:

Ako bi mogel dobiti jaz zastopstvo Saveza za češplje, grozdje in jabolka, tedaj garantiram kar najbolji uspeh in jaz bi imel zaslužek, da ne bi nikdar nadlegoval min. dr. Korošca na tak način. Nič lažjega od tega, samo ako hočejo.

Tudi iz teh vrst vidite, kako sem imel na vse strani razširjeno delovanje, vendar v korist celote. Tu (pri Savezu) bi slučajno imel tudi jaz kaj koristi za to, baš zato se torej ni smelo posrečiti, kar sem nameraval.

Objavljeni prispevek je Andrej Gabršček pripravil za slavnostno številko »Edinosti« ob njeni petdesetletnici (Edinost, 17. januarja 1926, št. 15 str. XIII), ta številka je bila preurejena in dopolnjena ponatisnjena v posebni brošuri. Gabršček je prvič obdelal v celoti dobo, ki se jo je lotil kasneje v obširnem delu »Goriški Slovenci« (I-II, Lj. 1932-34), kjer jo je obdelal za nekaj desetletij več. Sicer je Gabršček v »Soči«, pri kateri je kot urednik ali kot izdajatelj deloval od 1889. leta dalje, večkrat popisal to ali ono epizodo iz polpretekle zgodovine Slovenec na Goriškem.

Kot je v uvodu omenil, je bil pri pisanju članka vezan le na spomin, zato ni jamčil za točnost zlasti datumskih oznak. Na nenatančnosti, ki se jih je pisec zavedal, hočemo v naslednjem opozoriti. Njegovo kasnejše delo »Goriški Slovenci« je napisano prvenstveno po virih, avtor pa vnaša tudi osebne spomine. Popravki, ki jih v naslednjem navajamo, so upoštevani v kolikor ni posebej označeno na podlagi navedenega Gabrščkovega obsežnega dela.

1. Gabrščkova teza o razkolin, ki naj bi se v obravnavanem obdobju javljali vsakih deset let med Slovenci na Goriškem, ustreza dejanskemu razvoju zgodovinskih dejstev. Prvi razkol v navidezno politično enotnem taboru goriških Slovencev se je izvršil v letih 1869—70. Septembra 1869 je bilo ustanovljeno mladostovensko politično društvo »Soča« v Gorici, ki je s svojimi kandidati nastopilo leta 1870 samostojno na deželozborskih volitvah proti staroslovenskim kandidatom, ki še niso bili strankarsko organizirani. Drugi razkol naj bi se po Gabrščku izvršil leta 1879 za državnozbornske volitve, ko izvolitev Winklerja ni kazala v prid sloge, ki je bila izvršena nekaj let za razkolom leta 1869—70. Zaradi nesloge med slovenskimi kandidati je zmagal vladni Winkler. Drugačen je vsekakor razkol leta 1889, ko se je konzervativnemu Tonkli-Mahničevemu krogu uprl dr. Anton Gregorčič in na svojo stran povabil A. Gabrščka, katerega resnejši poseg v politično življenje pričinja prav s tem letom. Deset let nato sta prekinila sodelovanje z dr. Gregorčičem liberalnejša Tuma in Gabršček. Tuma se je čez nekaj let odtegnil tudi Gabrščku, stopil je v socialdemokratsko stranko. Gabrščku je naslednji razkol nastop agrarne stranke na Goriškem, ki pa ni dosegla nikoli nobenih posebnih dimenzij in je vodila svojo pot največkrat v sredini med katoliško in liberalno politično grupacijo. H Gabrščku bi lahko dodali, da je za to obdobje bolj kot stvaritev agrarcev važen pristop Tume k socialdemokratom 1908. leta ali morda afirmacija krščanskih socialistov z »Novim časom« 1909. leta.

2. »Domovina«, prvo politično glasilo Slovencev na Goriškem, je prvič izšla šele 5. januarja 1867, mnogo za tem ko je bilo z oktobrsko diplomom in februar-skim patentom uvedeno ustavno življenje. Med 1863—1865 je izhajal za potrebe kmetijske družbe »Umni gospodar«, že leta 1862 pa dvojezični »Lo speculatore Goriziano — Goriški oglednik«. Iz Gabrščkovega pisanja bi lahko razbrali, da je strogo konzervativni »Glas« izšel pred »Sočo«, glasilom političnega društva istega imena. »Soča« je prvič izšla v poskusni številki 31. marca 1871, »Glas« pa 18. junija 1872, tudi kot poskusni list. Leto dni po prvem izidu »Glasa« se je strankarsko organizirala tudi skupina, ki je list izdajala in prvi predsednik društva je bil bivši vodja »Soče« dr. Josip Tonkli, potem ko je menjal svojo politično barvo. Imena, ki se navajajo za krog okoli »Soče« oziroma dr. Lavriča, bi dopolnili še z Matijo Doljakom, dr. Franom Oblakom, dr. Antonom Zigonom, Markom Valesom, Josipom Faganelom, skupino okoli »Glasa« oziroma »Gorice« pa z dr. Janezom Hrastom, Matijo Kravanja, Jožefom Marušičem, Ivanom Kumarjem.

3. Tabor na Otavi pri Sempasu je bil 18. oktobra 1868. Točna je trditev, da je potekal v nekaki složnosti. Med govorniki na tem prvem slovenskem masovnem zborovanju moramo omeniti še Viktorja Dolenca, župana iz Skopega, Zivca in solkanskega župana Doljaka. Zarnika ni med govorniki, pač pa je taboru pri-

sostvoval tudi dr. Vošnjak, eden voditeljev slovenskega političnega življenja na Stajerskem.

4. Glede čitalnic na Primorskem naj omenimo, da je bilo januarja 1861. leta ustanovljeno prvo tovrstno društvo v Trstu, tolminska, peta v Sloveniji, je bila postavljena v februarju 1862., medtem ko je v Gorici pričela delovati oktobra 1862. kot šesta čitalnica v Sloveniji in tretja na Primorskem.

5. Nikakor ne moremo sprejeti trditve, da je Lavričeva prostovoljna smrt 3. marca 1867 v Gorici spremenila politična pota Slovencev na Goriškem v smeri, ki jo je pisec nakazal. Nasprotno, eden od vzrokov njegove tragične smrti je bila najbrž kapitulantska politika pristašev njegovega kroga. Ze 28. maja 1874 na občnem zboru staroslovenskega društva »Gorica« je dr. Tonkli udaril na struno sprave, glasovi za združitev ločenih duhov so postajali proti koncu leta vse bolj določni, list »Soča« je svojo polemično ost nasproti »Glasu« opuščal. Prišlo je do ponovne združitve, ko je nastalo društvo »Sloga« z glasilom »Soča«, list je prinesel program novega društva v 7. številki. 1876. malo pred Lavričevo smrtjo. »Glas« je prenehal izhajati s koncem leta 1875.

6. Dr. Anton Gregorčič (1852—1925) nastopi 1880. leta, s prihodom v goriško osrednje semenišče. Zgleda, da je že nekako 1882. stal za uredništvom »Soče«, naslednje leto se je uveljavil kot član pripravljalnega odbora za »Goriško ljudsko posojilnico«, ki jo je obudil v življenje poleg slovenskega otroškega vrtca občni zbor »Sloge« 11. januarja 1883. Gabršček je kasneje o njem zapisal: »Ni bil mož svetovnega formata, pač pa marljiva čebelica, ki je nosila narodu medu in voska za vsakdanjo potrebo« (Goriški Slovenci, I, str. 213). Oktobra 1885 je prevzel uredništvo »Soče«. Ze 1882 je bil podpredsednik in kasneje predsednik »Slovenskega bralnega in podpornega društva« v Gorici in v začetku 1883. odbornik »Sloge«. Istočasno s prevzemom uredništva »Soče« je postal tudi deželni poslanec. Leta 1887 je opustil uredovanje nesposobnemu Gašperju Likarju, naslednje leto ga je ponovno prevzel ter ga 1889 oddal Gabrščku, ki je že pred tem na željo dr. Gregorčiča sodeloval pri listu z raznimi dopisi. Gregorčičeva pot do enega od voditeljev slovenske politike na Goriškem je bila nagla in dr. Tuma je kasneje o njem pisal: »Vsa njegova zavist ter vsi politični grehi mu bodo odpuščeni za to, kar je storil za ustanovitev in razvoj slovenskih šol v Gorici.« (Iz mojega življenja, Ljubljana 1937, str. 228).

7. »C-t-č« je Makso Cotič, kasnejši urednik in ravnatelj tržaške »Eдинosti«. Epizodo z »Eдинostjo« in Viktorjem Dolencem je Gabršček obširneje opisal v »Goriških Slovencih« (I, str. 221, 266). Bosizio je bil okrajni glavar v Kopru, kjer je Gabršček obiskoval učiteljišče. Na istem mestu (str. 256) beremo, da je članek »Oj Slovani, sluge narodov!« iz »Soče« bil objavljen v »Slavjanskija Izvestija«, »Kromerižskijé Noviny« in v »L' Autriche Slave et Roumaine«. Da bi si »Slovenski narod« zaradi Gabrščkovega članka nakopal prvo svojo tiskovno pravdo, ni verjetno. Članki, ki jih je pošiljal iz Bovca, so uperjeni proti bovškemu mogotcu Jonku. Psevdonimi, ki se jih je pri svojem publicističnem delu posluževal, so: Gorski nihilist, Rozinski, Gorski, A. G., x. y. itd. Pisal je tudi v »Velehrad«, ki mu je bil ustanovitelj, in v olomuško »Slavio«.

8. Dr. Gregorčič je bil za te volitve kandidat društva »Sloga« za Tolminsko skupaj z dr. Nikolajem Tonkljem (Josipovim bratom). Gregorčič je Gabrščka pismeno povabil v Gorico. 25. julija je prispel v Gorico in naslednjega dne je že prevzel »Sočo«; pod njegovim uredništvom je »Soča« prvič izšla 2. avgusta 1889, št. 31. Članek »Bodi jasno« je izšel v številki 41. S tem je pričel napad na Tonklja in njegov krog in razkol je bil jasen. Ze 44. številka »Soče« istega leta je javila, da so lastniki odvzeli Gabrščku uredništvo in oktobra istega leta je Gabršček izdal »Novo Sočo«, ki je izhajala do 16. decembra 1892. »Soča« je ostala Mahnič-Tonkljevi skupini, toda Mahnič se je v 10. številki 1890. odpovedal uredovanju,

prenehala pa je izhajati 1891. Od 1893. je »Soča« bila zopet v Gabrščkovih odnosno Gregorčičevih rokah. Članek »Tonklijeva okolica« je prinesla »Nova Soča« 1891, številka 8. V začetku 1891. je bil dr. Gregorčič izvoljen v državni zbor, medtem ko je Josip Tonkli propadel. Ob koncu leta 1890. je Tonkli tudi izgubil predsedniško mesto v »Slogi«, novi vodja je postal dr. Gregorčič. Vzporedno z Gregorčičevo je rasla tudi Gabrščkova zvezda, 1892 je postal tajnik »Sloge« in član številnih slovenskih organizacij v Gorici.

9. Podatek, da je »Soča« izhajala trikrat tedensko, velja za čas od 1900—1906 in 1907—1913. Gabršček se je za tiskarno odločil 1892., nameraval je izdajati knjige po zgledu Jana Otta iz Prage. Stev. 37 »Soče« (7. septembra 1893) je izšla v »Goriški tiskarni A. Gabršček«. »Primorski list« je izšel 1893 v Trstu, naslednje leto že v Gorici. Za njim je stal Mahnič in njegovi privrženci, izhajal je do 28. januarja 1914. Missia je bil 1898 imenovan za goriškega nadškofa, naslednje leto je dobil kardinalski klobuk, umrl je v Gorici 1902. Prav on ima zasluge za razkol 1899. leta. Takrat je izvršil pritisk na Gregorčiča, ki se je odtegnil Gabrščku in Tumi, postavil je svoje glasilo »Gorica«, vendar se niti tedaj niti kasneje ni povsem približal »Primorskemu listu«, glasilu pravih liberalcev. Kasneje je nadškof Sedej prepovedal skupaj z »Gorico« tudi »Primorski list« in namesto njiju je izhajal »Goriški list« (1914—1915).

OPOMBE ZA TEKST OD STRANI 20—30

Skromna Gabrščkova zapuščina, ki se nahaja v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, vsebuje v dveh fasciklih (št. 135, 136) poleg različnega gradiva tudi dva zapisa Gabrščkovega življenja. Prvi, ki ga zgoraj objavljamo, je nastal v zvezi z Gabrščkovim prošnjo na takratnega notranjega ministra dr. Korošca, da bi mu našel primerno zaposlitev. Nastal je v letu 1936., ko je bil Gabršček star že skoraj 72 let. Tudi drugi življenjepis, ki za razliko od prvega podaja pregled celotnega Gabrščkovega življenja, je nastal v zvezi s prošnjo, je nekoliko starejši, morda leto dni, Gabršček pa je v tretji osebi nanizal svoje življenske podatke v zvezi z željo, da bi dosegel čast senatorja. Ker zajema objavljeni življenjepis Gabrščkovino življenje na Dunaju od 1917 do 1934, tvori s prvimi objavljenimi člankom nekako zaokroženo celoto ter prinaša podatke o Gabrščku za celo desetletje (1923—1934), ki ga v svojem obsežnem memoarskem delu »Goriški Slovenci« ni zajel. Manjši popravki in dopolnila so vneseni v oglatale oklepajih.

1. Gabršček je bil zaprt že v začetku vojne 1914. na goriškem gradu. Po dolgotrajnem preiskovalnem zaporu je bil izpuščen. Z letom 1915 je znova prevzel »Sočo«, ki jo je leta 1912 oddal mlajši gardi svoje stranke, »v trdi nadi, da nastane z novo metlo, ki jo vihti več mlajših nadarjenih mož, zopet živahnejše in uspešnejše delovanje«. Ponovno je bil aretiran v začetku vojne z Italijo. Na ukaz oblasti je moral v Ptuj, kjer se je že prej naselila njegova družina. Naselil se je v Rogoznici, odkoder je v pismu vpraševal dr. Ivana Prijatelja za službo v nekem »Vašem« uradu, ker mu je bilo dolgčas (Rkp. od. NUK v Ljubljani, Ms 895, št. 15). Od tu je bil nato konfiniran v taborišče Wagna pri Lipnici (Leibnitz) in nazadnje v Goellersdorfu.

2. »Po obratu« misli na novembrske dneve leta 1918. Glede 38.400 kron, za katere ga je vlada oškodovala, je treba dodati naslednje. Ljubljanska narodna vlada je leta 1919 poslala Gabrščku navedeno količino žigosanih kron za plačilo begunskih podpor, medtem se je izvršilo kolkovanje bivših avstrijskih bankovcev

višjih vrednot, meja je bila zaprta in Gabrščku na Dunaju ni bilo odobreno naknadno kolkovanje prejetega denarja. Skušal je to doseči z različnimi intervencijami, a ni uspel (pismo B. Vošnjaku, 9. aprila 1934; privatni arhiv B. Vošnjaka DAS v Ljubljani). Potemtakem ni bil Gabršček lastnik denarja, kot bi se dalo iz pričujočega in iz pisanja v »Goriških Slovencih« razbrati.

3. S »Slovenskim krožkom« je Gabršček deloval še potem, ko ga po letu 1931. srečamo stalno naseljenega v Ljubljani. Clani krožka so mu bili za izkazano delo hvaležni in še 19. junija 1933 so mu pisali: »Pripomogli ste nam z Vašim vztrajnim zastopanjem in intervencijami pri Ciril-Metodovi družbi, da nam je bilo možno vzdrževati tako slovensko šolo, kakor tudi tamburaški zbor in kupiti končno nepotrebne tambure.« (Gabrščkova zapuščina, Arhiv INV v Ljubljani, fasc. 135).

4. Glede sodelovanja z gradiščanskimi Hrvati lahko k navedenemu dodamo še naslednje, kar je bilo popisano v omenjeni biografiji iz Gabrščkove zapuščine. Na pobudo bivšega kanclerja dr. Rennerja je vodil plebiscitno gibanje v Burgenlandu, proučeval je razmere na Gradiščanskem in o tem napisal za slovensko in hrvatsko časopisje nekaj člankov. Takoj po plebiscitu se je pričelo delo za prebujo in organiziranje gradiščanskih Hrvatov: »Ze 11. decembra 1922 so se sešli v dunajskem Gabrščkovem stanovanju: župnik Martin Meršič iz Velikega Vorištova, župnik Ignacij Horvath iz Gece, zdaj Nove Gore, dr. Lovro Karall iz Velikega Vorištova, ki ga je Gabršček privabil iz Pešte na Dunaj ter mu zagotovil 300 šilingov mesečnih dohodkov, medicinec Mate Feržin, profesor Rudolf Klausdu, šolski referent pri deželni vladi, Koloman Tomšič. Tu je bilo sklenjeno, da začno z novim letom izdati tednik »Hrvatske novine«. Vso materialno skrb je prevzel Gabršček, ki je priobčil v treh ljubljanskih dnevnikih in v Obzoru oklic za naročnike v Jugoslaviji... Dne 23. decembra 1922 je list začel izhajati. Oklic in program je na uvodnem mestu spisal Gabršček... O ponesrečenem poskusu pri volitvah 1. 1923. s samostojno Hrvatsko stranko so obrnili taktiko in so se Hrvatje zvezali eni s socialisti, drugi s katoliško stranko. Tako so dobili Hrvatje v deželnem zboru 4 zastopnike. Od teh celo svojega deželnega svetnika v osebi urednika dr. Karalla, ki je pred nekaj meseci postal celo zastopnik Hrvatov v Državnem svetu. Vsemu temu delu je bil oče naš Andrej Gabršček«.

5. Kot je iz teksta razvidno, je prošnja nastala zaradi neugodnega finančnega položaja, v katerem se je Gabršček nahajal. Iz pisem, ki jih je različnim naslovnikom pisal v tistem času, je razbrati Gabrščkov boj za izboljšanje materialnih pogojev in eden od teh načinov mu je bila tudi želja za dosego senatorske časti. Ze leta 1931 je stal pred tem, da postane senator, namesto njega pa je bil izvoljen dr. Valentin Rožič. Za njegovo izvolitev si je veliko prizadeval senator Ivan Hribar, ki mu je v tistem času v pismih sugeriral misel o pisanju spominov (Gabršček pa je imel v tistem času gradivo za svoji knjigi v veliki meri že zbrano). Kmalu za tem pa se je Gabršček potegoval za pokojnino in senat mu jo je 24. novembra 1933 odobril, toda odobriti bi jo morala tudi skupščina. Ker pa je ta zadevo odlašala, je Gabršček nekajkrat interveniral pri dr. Bogomilu Vošnjaku, Ivanu Hribarju in drugih osebnostih takratnega političnega življenja. Končno je skupščina pokojnino odobrila šele leta 1937. Reči moramo, da je Gabršček pri prikazovanju svojega življenjskega položaja močno dramtiziral. B. Vošnjaku je pisal 21. februarja 1934: »Zato je boj za obstanek čedalje težji in prav sedaj sem pri koncu vseh virov. Ne vem kaj bo prihodnji mesec, ako ne pride še v senat 24. novembra dovoljena mala penzija. — Ostane mi le še kroglja!« (privatni arhiv B. Vošnjaka DAS v Ljubljani). Pisal je tudi o dolgovih in sporočal istemu naslovniku 18. junija 1934: »Često se me loteva taka melanholija, da bi najraje izginil s površja, kajti država, za katero sem vse življenje delal in bil 1118 dni v zaporih in konfincijah, internacijah, ne pomaga, da vsaj ob zatonu še dovršim dve knjigi o Trstu in Istri, potem za me res nima življenje nobene cene. « (prav tam!) Po

smrti senatorja Rožiča so se pojavili novi Gabrščkovi upi za dosego senatorske časti, vendar te ni dosegel. V dodatek h Gabrščkovemu šibkemu materialnemu stanju naj dodamo, da sta njegovi knjigi »Goriški Slovenci« izšli v samozaložbi ter da si je hotel zagotoviti denarna sredstva predvsem z motivacijo, da hoče dokončati obe knjigi o Trstu in Istri, ki naj bi bili po vsebini in obliki podobni »Goriškim Slovencem«. Knjigi je napovedal že v javnosti, B. Vošnjaku pa je sporočil: »prepričan sem, da bo to znamenita knjiga. Ne bo to kritična zgodovina, ali bo zbran material za poznejše kritične preiskave in ugotovitve naše zgodovinske preteklosti. Za zgodovinska pikolovstva naj se bodo brigali drugi potem, ko jim jaz pokažem pot do resnice. Pokažem jim pot do natančnejšega raziskovanja in potem primerjanja z drugimi viri.« Prva knjiga bo posvečena starejši zgodovini, segla bo morda do ustave 1861. leta. Za zbiranje gradiva bi moral na Dunaj. »V nacionalni biblioteki je kolosalnega gradiva nakopičenega, samo znati ga bo treba . . . najti. In jaz vem, kje je in kaj je vse tu zbrano.« (prav tam!). Casopisje je celo poročalo, da bo prvi del izšel že za veliko noč 1935. leta. (»Pohod«, št. 37, 15. septembra 1934). Delo ni izšlo, niti ni znano, če so ohranjeni rokopisi. Pri tem moramo omeniti večkrat navedeno delo »Goriški Slovenci«, ki v dveh delih obsega več kot 1200 strani. Razlikuje se od podobnih del, ker hoče biti kompromisna rešitev med navajanjem osebnih spominov in virov, ki so v pretežni meri časopisje. Gabršček se je omejil na izkoriščanje časopisja svoje stranke, manj pa nasprotnikov, zato je poročevalec v »Jutru« prav ugotovil, da bodoči zgodovinar, ki bo hotel ustvariti bolj sintetično, znanstveno zajeto in esejistično monografijo v posameznih razdobjih narodnega življenja goriških Slovencev . . . bo imel v Gabrščkovih knjigi mnogo gradiva in dober kašipot k virom.« (»Jutro«, št. 3, 4. januarja 1933).

»Goriški knjižničar«, glasilo Goriške knjižnice

Izdaja: Goriška knjižnica

Za vsebino odgovarja avtor sam

Odgovorni urednik: Albert Rajer — Borut

Tisk: Casopisno založniško podjetje »Soča«, Nova Gorica v 150 izvodih

